

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Manažeri lidských nadějí: Etnografie sociální marginalizace

Adam Duffek

Diplomová práce

2017

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2014/2015

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Adam Duffek**
Osobní číslo: **H14436**
Studijní program: **N6703 Sociologie**
Studijní obor: **Sociální antropologie**
Název tématu: **Manažeři lidských nadějí: Etnografie sociální marginalizace**
Zadávací katedra: **Katedra sociálních věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Student se bude ve své diplomové práci zabývat dynamikou sociálního znevýhodnění. V rámci výzkumu bude prostřednictvím etnografických metod studovat a popisovat strukturální hloubku problému a skrze teorii humanitarismu zkoumat nabízené možnosti řešení.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

CERWONKA, Allaine a MALKKI, Liisa H. Improvising theory: process and temporality in ethnographic fieldwork. Chicago : University of Chicago Press, 2007. ISBN 978-0-226-10030-2.

COMAROFF, Jean a John L COMAROFF. Millennial capitalism and the culture of neoliberalism. Durham, N.C: Duke University Press, c2001, vi, 324 s. Millennial quartet. ISBN 0822327155.

FASSIN, Didier. Humanitarian reason: a moral history of the present times. Berkeley: University of California Press, c2012, xvi, 336 s. ISBN 9780520271173.

FERGUSON, James. The Anti-Politics Machine: Development, Depoliticization and Bureaucratic Power in Lesotho. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. ISBN 0816624372.

KOBES, Tomáš. Nastartovali nás jako motorky: činnost nevládních organizací při řešení romské problematiky na východním Slovensku. 1. vyd. V Plzni: Západočeská univerzita, 2009, 135 s. ISBN 978-80-7043-823-7.

MOSSE, David. Cultivating development: an ethnography of aid policy and practice. Ann Arbor, MI: Pluto Press, 2005, xvii, 315 s. ISBN 0745317987.

STÖCKELOVÁ, Tereza, Yasar ABU GHOSH a Tereza DVOŘÁKOVÁ. Etnografie: improvizace v teorii a terénní praxi. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2013, 250 s. ISBN 978-80-7419-148-0.

ŽIŽEK, Slavoj. Požadujeme nemožné. Vyd. 1. Olomouc: Broken Books, 2014, 153 s. ISBN 978-80-905309-4-2.

ŽIŽEK, Slavoj. Násilí. Přeložil Tomáš Pivoda. V Praze: Rybka, 2013, 215 s. ISBN 978-80-87067-22-2.

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Tomáš Ryška, Ph.D.

Katedra sociálních věd

Datum zadání diplomové práce:

30. dubna 2015

Termín odevzdání diplomové práce:

31. března 2016

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Adam Horálek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2015

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracoval samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 9/2012, bude práce zveřejněna v Univerzitní knihovně a prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Hradci Králové dne 30. 3. 2017

Adam Duffek

Předně bych rád poděkoval vedoucímu práce Tomáši Ryškovi, jehož myšlenky se prolínají celou prací, a který značně ovlivnil mé antropologické myšlení. Rád bych rovněž poděkoval všem pedagogům z Katedry sociálních věd v Pardubicích a Katedry etnologie a kulturní antropologie v Lublani, kteří po celou dobu studia rozvíjeli mé přemýšlení nejen o antropologii. Jmenovitě pak Haně Synkové za několik inspirujících konzultací, Zbyňku Andršovi za to, že mě přivedl do romských osad na východním Slovensku a Uršule Čebrové Lipovec, Jaku Repičovi a Peteru Simoničovi za jejich zpětnou vazbu. Velké díky Tereze za její postřehy a zpětnou vazbu a Báře za zapůjčení jejích terénních zápisků z roku 2014. Díky rodičům, Kamile a všem kamarádům za jejich podporu. V neposlední řadě bych rád vyjádřil poděkování všem výzkumným partnerům za jejich spolupráci, především zde musím zmínit Kala Kroščena, Margitu Kroščenovou, Benjamina Vargu a Aleše Pintariče. Děkuji.

Název:

Manažeři lidských nadějí: Etnografie sociální marginalizace

Anotace:

Práce etnografickou metodou popisuje vztahy mezi rozvojovými projekty, antropologickým věděním a humanitarismem v podobě tzv. humanitárního diskursu. Shrnuje výsledky výzkumu, který probíhal od jara 2015 do února 2017. Autor se zaměřuje na velký rozvojový projekt v romských osadách na východním Slovensku. Teoretizuje oficiální cíle projektu prostřednictvím antropologie humanitarismu a sleduje dopady v konkrétních romských osadách.

Klíčová slova:

Romové, rozvoj, humanitarismus, humanitární diskurs, romské osady, pomoc

Title:

Managers of Human Hopes: An Ethnography of Social Marginalization

Annotation:

This thesis, written with the use of an ethnographic method, describes the relationships between development projects, anthropological knowledge and humanitarianism in the form of humanitarian discourse. It summarizes the results of the research, which lasted from the spring 2015 until February 2017. The author focuses on one big development project, which was held in the roma settlements in the east region of Slovakia. He theorizes the official goals of the project from the point of view of humanitarian anthropology and observes its impacts in specific Roma settlements.

Key words:

Roma, development, humanitarianism, humanitarian discourse, roma settlements, aid

Obsah

0	Prolog	9
1	Úvod	11
2	Výzkumný rámec – teoretické zakotvení terénu	14
2.1	Humanitarismus a humanitární diskurz	17
2.2	Úspěšný rozvoj.....	20
3	Rozvojový projekt Zdravé komunity.....	21
4	Výzkumně-etická metodologie a přístup k terénu.....	23
4.1	Reflexe studia před výzkumem.....	31
5	Ráno v osadě – na kávě s Margitou.....	33
6	Lidé v terénu – asistenti a koordinátoři	39
6.1	Asistenti a dary moci.....	45
6.2	Asistenti jako vybraná část celku	50
7	Intermezzo: Dva příběhy nezamýšlených důsledků	52
8	Stát, Zdravé komunity a osady	57
9	Expertí a expertní vědění.....	60
10	Závěr.....	65
11	Bibliografie.....	68

0 Prolog

Poprvé jsem romskou osadu¹ navštívil, když mi bylo dvacet jedna let. V roce 2012 jsem přijel do Raňárovic na slovenské Spiši.² Byl červenec, a přesto mohlo být jen okolo deseti stupňů. Polský řidič, s kterým jsem stopoval, mi zastavil na konci vesnice, odkud pokračoval dále do Polska. Rozloučili jsme se a já se vydal do vsi. Pršelo. V deset hodin večer jsem hledal vhodné místo na přespaní. Postupoval jsem potmělou vesnicí a hledal úkryt. Otevřenou hospodu, nebo alespoň někoho, s kým bych se mohl dát do řeči. Vesnice spala. Dokonce i lampy byly zhasnuté. Nikdy předtím jsem v Raňárovicích nebyl. Tušil jsem jen, že někde v polovině vesnice by se měla nacházet romská osada. Kolegové z katedry, včetně vedoucího našeho výjezdu, měli dorazit následující den dopoledne.

Na dešti pod zhasnutou lampou stály dvě postavy. V nebojácném zoufalství jsem pozdravil a hned se otázal, zdali nevědí, kde bych mohl najít přístřeší. Byly to dva mladí Romové. Příliš jsem jim do tváře neviděl. Oba měli kapuce. Jeden z nich, ten menší v červené bundě, se zamyslel a něco romsky řekl svému kamarádovi. Ten se zasmál. „Tak pojď k nám,“ řekl znovu ten menší z chlapců a vzal mě za ruku. Nebránil jsem se. Šli jsme dál od hlavní ulice do ještě větší tmy. Domy skončily, nahradila je vysoká tráva a my pokračovali dál po asfaltu. Cesta začala stoupat a na levé a potom i na pravé straně se znovu objevily domy. Byly však docela jiné než ve vesnici. Asfalt zmizel a my šlapali v bahně. Déšť zesílil a všude okolo nás se začaly objevovat postavy. Lidé vycházeli z domů a děti mi podávaly ruce a zdravily.

¹ V práci užívám pojem romská osada (někdy používám také zkráceně jen jako osada). Ačkoliv se jedná o významově zatížené sousloví, rozhodl jsem se k jeho užívání z podobných důvodů jako Marek Jakoubek v knize *Romské osady v kulturologické perspektivě* (2003:11). Především pak proto, že pokusy o zavádění nových označení za pomoci neologismů doposud selhávaly. V některých částech užívám také pojem segregovaná osada. Tím míním stejné místo, avšak odkazuji na zřejmou, avšak nikoliv absolutní, segregaci místa, kde jsem prováděl hlavní část svého výzkumu. Obyvatelé místa, které zde nazývám romskou osadou, pojmenovávali místo svého bydliště většinou jako osada, kolonie, nebo jednoduše Raňárovice.

² Sociální pracovnice z obecního úřadu v Raňárovicích tvrdila, že dle jejich sčítání obyvatel z roku 2013 žije v osadě zhruba 850 lidí. Dva roky předtím sečetli 750 lidí.

Mechanicky jsem jim odpovídal a všechno se mi zdálo úžasné. Ten obraz mi z mysli již nikdy nevyvizí.

Pokračovali jsme strmou osadou a proplétali se úzkými uličkami. Zastavili jsme před jedním z domů a chlapec mě vybídl, abych šel dovnitř. Plný pochybností jsem otevřel dveře a pomalu vstoupil dovnitř. Všechno bylo tmavé a zadýmené. Plno postav. Z drobné chodby jsem vkročil do velké místnosti plné ostrého světla. Ohromen kontrastem jsem stál uprostřed místnosti, kde se bavilo několik lidí. Nikoho z nich jsem neznal. Stará Romka v červené zástěře mi nabídla misku s jídlem a usadila mě na místo. Unavený a zmatený jsem začal jíst rýži s masem. Netušil jsem tehdy, na jak dlouhou dobu se můj život s Raňárovicemi spojí.

1 Úvod

V roce 2012 jsem poprvé navštívil romské osady na slovenské Spiši. Již tehdy jsem přemýšlel, jak moc proměňují osady svou přítomností v nich. Nikdy jsem se ale hlouběji nezamyslel nad tím, jak moc osady proměnily mě. A přitom to bylo tak zřejmé. Byl jsem těmi místy jednoduše ohromen. Bída a každodenní utrpení lidí v osadách se do mě nepopíratelně navždy otiskly.

Tváří v tvář utrpení, bídě a nespravedlnosti dostává obvykle člověk první podnět, který ho nutí jakkoliv pomáhat. Nejinak tomu tehdy bylo i u mě. Podlehnutí prvnímu dojmu je totiž velice jednoduché ve všech oblastech lidského konání. Stejně tak je celkem jednoduché využít energii prvního dojmu k pomoci trpícím. Složitější však stále zůstává na okamžik se zastavit a pomoc promyslet. Tato práce je právě snahou o lepší promyšlení mezilidské pomoci a přemýšlením o ní.

Díky několika letům, kdy jsem segregované osady navštěvoval spíše jako host svých přátel, bylo snadné vytvořit výzkumný terén.³ Od počátku jsem byl fascinován místem – romskou osadou. Segregovaná osada ve mně při prvních návštěvách vzbuzovala zvláštní, občas až zvrácený pocit. Chudoba místa působila exoticky a v některých chvílích snad až romanticky. Veden antropologickou snahou vytvářet z exotického běžné a z běžného exotické, mé romantizující představy o chudobě a segregaci se v průběhu výzkumu transformovaly do přemýšlení o strukturálním znevýhodnění a chudobě. To mě motivovalo klást si nové otázky. Nejpalčivější, a zároveň nejsložitější z nich zněla: „Jak pomoci lidem, s kterými jsem byl po několik let v kontaktu?“ Ukázalo se, že otázka je příliš povrchní a

³ Motivace, které mě směřovaly k výzkumu v romských osadách, a které popisují níže, katalyzovala finanční podpora terénního výzkumu od Filozofické fakulty Univerzity Pardubice v rámci projektu Stipendium na zahraniční mobility.

v daném znění neřešitelná.⁴ Vedla mě ale k dalším úvahám. Jak je možné, že i přes pomoc a prostředky, které by k obyvatelům segregovaných osad měly proudit, se situace obyvatel osad nezlepšuje, nebo se naopak spíše zhoršuje?⁵ Rozvedení předchozí obecné otázky mi konečně umožnilo přistoupit k hlubším konceptuálním problémům. Bylo třeba lépe porozumět institucionalizované pomoci⁶ a jejímu fungování. Za tímto účelem jsem v průběhu výzkumu navázal kontakt s rozvojovým projektem Zdravé komunity, který popisuji ve třetí kapitole a kde jsem mohl, podobně jako v romských osadách, vytvářet etnografická data.

V průběhu terénního výzkumu vykrystalizovalo několik klíčových témat. Zabýval jsem se tím, jakým způsobem se vytváří úspěch rozvojových projektů. Soustředil jsem se na zkoumání ruptur, které jsem nacházel mezi oficiální politikou rozvojového projektu a mnou zažívanou realitou v Raňárovicích i v jiných působištích projektu (Ryška 2015:239) (Žižek 2013). Především mě zajímalo klíčové téma projektu Zdravé komunity - participace. Nesoulady byly v rámci organizace a jejích oficiálních politik přehlíženy, či vysvětlovány rozličnými způsoby. Na nesoulady v práci nahlížím prostřednictvím antropologie humanitarismu, kde využívám především kritiku tzv. humanitárního diskurzu. Zaměřuji se na partikulární diskurzivní formace, v kterých se mohli pohybovat experti vytvářející oficiální strategie a politiky rozvojového projektu. Zabývám se expertním věděním v rozvoji a jeho propojením s legitimizací činností rozvojových projektů a jejich úspěchů. Těmito tématy a nevyčleněnými výzkumnými podotázkami si vypomáhám na cestě k hlavní výzkumné otázce, která zní: „Co vytváří a ovlivňuje vzájemné vztahy mezi expertním věděním a rozvojovými projekty a jak jsou tyto vztahy následně vykazovány?“

⁴ Přestože se jedná o velmi povrchní otázku, je v ní ukryta velmi komplexní motivace, která mě mimo jiné vedla k projektu diplomové práce v romských osadách.

⁵ Zhoršování situace obyvatel romských osad po roce 1989 konstatuje i vládní dokument *Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020* (Úřad vlády SR 2011:4).

⁶ Pomoc, objekt vlastní hodnoty, se může za určitých podmínek pevně spojit s organizací, rozvojovými projekty apod. Takovou pomoc definuji jako institucionalizovanou.

Tato práce se tedy zabývá vztahy mezi rozvojovými projekty, antropologickým věděním a humanitarismem v podobě tzv. humanitárního diskursu. Shrnuje výsledky mého výzkumu, který jsem prováděl od jara 2015 do února 2017.

V následující kapitole a jejích podkapitolách popisuji hlavní teoretické nástroje, které v práci dále využívám. Ve třetí kapitole popisuji rozvojový projekt Zdravé komunity a jeho historii. Čtvrtá kapitola a její podkapitola se zaměřuje na užitou metodologii, podle které jsem postupoval a etické problémy, kterým jsem musel čelit. Pátá kapitola nabízí čtenáři etnografický pohled do romské osady, kde žijí příjemci rozvojové pomoci. Snažím se interpretovat jejich vztah k rozvojovému projektu. Šestá kapitola a její dvě podkapitoly popisují pohledy a jednání několika zaměstnanců projektu Zdravé komunity. Zabývám se tam i komunikací rozvojového projektu s veřejností. Kapitola s názvem Intermezzo, podobně jako osmá kapitola, vyjadřuje některé hlavní kritiky antropologie rozvoje. V deváté kapitole se zabývám expertním věděním a jeho možnými důsledky na projekt Zdravé komunity a především na obyvatele romských osad.

2 Výzkumný rámec – teoretické zakotvení terénu

Sociální antropologie nabízí dvě obecná východiska, jakým způsobem přistupovat k rozvojovým a humanitárním projektům. První, které se nazývá instrumentální, literatura popisuje jako racionální řešení problémů (Mosse 2005:2) a je spojováno například s myšlenkami pozitivní změny do rozvojových regionů (Lewis 2005:1). Spojuje se s rozvojovou antropologií a jedná se spíše o aplikovanou podobu antropologie (Grillo, Rew 1985 in Lewis 2005:12). Rozvojová antropologie je praxe, ze které je možné teorii vytvářet (Escobar 2012:44–45). V určitém vztahu protikladu stojí tzv. kritický pohled prezentovaný antropologií rozvoje, který tvrdí, že racionální a technický obsah politik rozvojových projektů pouze zakrývá skryté důvody byrokratické síly a vztahy dominance, které jsou skutečným záměrem rozvoje (Mosse 2005:2). Antropologie rozvoje se tedy naopak, oproti rozvojové antropologii, soustředí na promýšlení teorií, při kterém se inspiruje praxí, jak ukazují ve své práci.

Kritická antropologie rozvoje využívá různé metody k analýze rozvojových organizací.⁷ Mnoho antropologických studií bylo založeno na chápání rozvoje jako diskurzu (Phillips, Edwards 2000:48). To, jakým způsobem o rozvoji hovoříme, přemýšlíme a píšeme je vyjádřeno skrze širší vztahy mezi rozvojáři a těmi, kteří jsou rozvíjeni (tamtéž). Tyto vztahy se projevují v praxi (tamtéž). Rozvojový diskurs je neodmyslitelně spjat s pokrokem – „podmínky by se měly zlepšit – vše s vidinou otevřené a potenciálně nekonečné budoucnosti“ (Bornstein, Redfield 2010:5).⁸ Zájem na zlepšení životních podmínek lidí má i humanitarismus, který ale „především zdůrazňuje fyzické (a v současné době čím dál tím více i psychologické) podmínky trpících lidí“ (Bornstein, Redfield 2010:6). Hranice mezi

⁷ Kromě analýzy humanitárního diskurzu (Escobar 1984) (Fassin 2012) (Ferguson 1994a) se využívá například psychoanalýzy (Ryška 2015), či postkoloniálních teorií, z kterých vychází i zmíněný diskurs a kombinací těchto metod a nástrojů.

⁸ Jak tvrdí Redfield a Bornstein, opakem rozvojového diskursu mohou být lidská práva – zatímco rozvoj je postaven na představě budoucnosti, lidská práva staví na selháních v minulosti (2010:6).

jednotlivými disciplínami jsou sporné, přesto, jak tvrdí Bornstein a Redfield, je třeba je rozlišovat, neboť rozdíly v jednotlivých diskurzech a praxích přetrvávají a jsou důležitými referenčními body pro výzkumné analýzy (2010:5).

Harrison a Crewe (Harrison, Crewe 2000 in Lewis 2005: 12–13) upozorňují, že striktní dělení na rozvojovou antropologii a antropologii rozvoje, které uvádím výše, je matoucí, umělé a zakrývá umístění všech antropologů pod jednou dominantní organizační myšlenkou rozvoje (tamtéž). Tento dualismus, jak tvrdí Mosse, pak blokuje i cestu pro bližší zkoumání vztahů politik a praxe (Mosse 2005:5).

Jakkoliv může být tento dualismus matoucí a chybný, představuje (alespoň v případě mé diplomové práce) realitu akademického prostředí, kde se materializuje v konkrétních sociálních vztazích a vyvolává reálné diskuze, otázky a emoce. Rozdělení v akademické rovině významně ovlivňuje reálné životy lidí. A to nejen akademiků, ale například i životy obyvatel segregovaných osad. Přesto, když hovořím o dualismu v akademickém prostředí, snažím se oba postoje v něm popisovat jako relativní a proměnlivé. Ostatně i oba zástupci této debaty, kteří v mé práci vystupují, se proti rozdělení na rozvojovou antropologii a antropologii rozvoje sami více či méně vymezovali. Oba znali mnoho argumentů a kritik druhé strany, tudíž antropolog rozvoje a rozvojový antropolog jsou spíše přiznané nálepky, než skutečná rozdělení. Dělení využívám jako uchopitelnou zkratku a tuto skutečnost v práci reflektuji.

V průběhu výzkumu jsem měl možnost poznat zástupce obou zmíněných konceptuálních východisek. Byli jimi rozvojový antropolog Benjamin Varga a antropolog rozvoje Aleš Pintarič. Více o nich hovořím v následujících kapitolách a především pak v deváté kapitole.

Analytickými nástroji, které ve své práci používám, jsou především studie od Davida Mosse a Didiera Fassina. Mosse se ve své etnografii *Cultivating Development: An*

Ethnography of Aid Policy and Practice (2005) zabývá sociální konstrukcí úspěchů rozvojových projektů (Mosse 2005:X). Podobně jako Mosse nenabízí řešení, ani já si nedávám za cíl analyzovat rozvojový projekt Zdravé Komunity jako celek, či hodnotit jeho úspěchy. Jak tvrdí David Mosse, etnografickou otázkou by nemělo být, zdali rozvoj funguje, nýbrž jakým způsobem funguje (Mosse 2005:2). Podobně Mosse přemýšlí i o úspěšnosti projektů. Neměli bychom se ptát, zdali je projekt úspěšný, či nikoliv. Taková otázka, jak ukáží ve své práci později, ztrácí relevanci. Dle Mosse bychom měli zkoumat především to, jakým způsobem je úspěch vytvářen a spravován (Mosse 2005:25, 158) a jak probíhá jeho sociální konstrukce (Mosse 2005:X). Kniha se stala terčem kritiky především kvůli etice vytváření dat (Sridhar 2005) (Rajak 2006).

Didier Fassin se zabývá antropologií humanitarismu a ve své studii *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present* (2012) se zaměřuje na kritiku tzv. humanitárního diskurzu. Ukazuje, jakým způsobem přetváří naše sociální reality a místa, která v našich společnostech obydluje (2012). K obecnější analýze diskuzí, na které napojuji mou práci, využívám teoretické přemýšlení Slavoj Žižka (2013) (2014).

2.1 Humanitarismus a humanitární diskurz

„Představme si na moment, že během španělského vyplenění Tenochtitlánu přijede tým zdravotníků léčit raněné a prosit bojovníky, aby ušetřili civilní obyvatelstvo. Nebo že by televizní kamery neúnavně vysílaly následky velkého zemětřesení z roku 1556, aby tak zasáhly diváky po celém světě, nebo že by soucitní rolníci v Japonsku čtrnáctého století zahájili kampaň na sponzorování italských sirotek po morové epidemii.“ (Bornstein, Redfield 2010:3)

Několik vět, kterými Bornstein a Redfield začínají svůj text o humanitarismu výstižně poukazuje na fakt, jaký technologický rozvoj lidstvo od dob zmíněných událostí podstoupilo, a zároveň, jak se změnilo naše vnímání a jednání ve vztahu k lidskému neštěstí. Ukazují zřejmou absurditu ve spojení soudobých praktik humanitarismu s historickými událostmi. Přestože pomoc potřebným není zdaleka nový fenomén (Bornstein, Redfield 2010), humanitární diskurz přetváří naše vnímání, představy, touhy, nálady i praktiky ve vztahu k pomoci druhým ve velmi specifické formě (Ryška 2015:215). Humanitární diskurs je společný, jak pro vzdálené trpící, tak i pro utrpení, které se odehrává doma, jak na mnoha etnografických příkladech ukazuje Didier Fassin (2012). Zkusme proto aplikovat podobnou imaginaci, kterou používá Bornstein a Redfield a přenesme ji do současnosti: Představme si na moment, že skupina obyvatel ze segregované osady v Raňárovicích založí sbírku například na podporu zahraničního studia nadaných doktorských studentů na slovenských vysokých školách. Do kampaně se postupně zapojují Romové z mnoha dalších segregovaných lokalit po celém Slovensku. Nesmyslnost a absurdita této představy je zřejmá podobně jako v případě imaginace, kterou používá Bornstein a Redfield výše. Nemožnost imaginace potvrzuje Fassin (2012:4), když tvrdí, že „soucit je ve veřejném prostoru vždy uplatňován ze shora dolů – od mocnějších a silnějších ke slabším, křehčím a zranitelnějším,“ kde slabší jsou konstruováni jako oběti drsného osudu (tamtéž). Součástí soucitu je nadvláda, kde v ní obsažené

asymetrie vždy způsobují vztahy nerovnosti (tamtéž). Od příjemců pomoci, kteří nemají co nabídnout na oplátku, aby uzavřeli reciproční směnu, je očekávána vděčnost. Příjemci jsou pak často vybízeni, aby se podělili o své životní příběhy (Ryška 2015:218). Společně s tím jde ruku v ruce změna životního stylu, či jednání, která je právě téměř tím jediným, co příjemci mohou nabídnout poskytovatelům pomoci (tamtéž).

Jak dále tvrdí Didier Fassin, síla humanitárního diskurzu je primárně v emocích, nebo lépe v soucítění, které se stalo esenciální silou dnešních politik (2012:3). Praktiky a diskurzy těchto politik se formují okolo lidí v nouzi a nerozlišují, zdali se jedná o vzdálené utrpení zapříčiněné hladomorem, válkami či epidemiemi, nebo o bezdomovce v našem městě (tamtéž). Emoce, které vedou naši pozornost k utrpení druhých, a které později vyvolávají naše motivace pomoci lidem v nouzi, Fassin nazývá „politikami morálního sentimentu“ (tamtéž).

Aplikace kritického myšlení se v případě konání dobra může stát složitou, neboť hranice relativizace a cynismu se nachází nedaleko (Fassin 2012:244). Kvůli humanitárnímu diskursu se odmítnutí pomoci a odmítnutí participace na diskursu doprovázené zpochybněním společenské shody stává cynismem (tamtéž). Humanitární diskurs ohraničuje naše přemýšlení o pomoci chudým a marginalizovaným. Nedovoluje kriticky problematizovat, dovoluje pouze považovat pomoc za samozřejmou. Jak tvrdí Fassin, „poslouchání exkludovaných a marginalizovaných, pomoc chudým a znevýhodněným, udělování uznání nemocným imigrantům a žadatelům o azyl, ukazování soucitu pro AIDS postižené sirotky a oběti přírodních katastrof, svědčení ve prospěch populací postižených válkami – toto vše jsou hodnoty a činnosti, v jejichž správnost automaticky věříme, z příčin, které považujeme za existující sami o sobě.“ (2012:244) Slavoj Žižek podobně hovoří o naléhavosti, která nás nutí k angažovanosti. Tvrdí, že angažovanost a naléhání na ni zakrývá samotnou podstatu

problémů (2013:10, 26, 196) (2014:148). Zatímco charita⁹ a rozvoj zakrývá ekonomické vykořisťování, tzv. objektivní násilí pokračuje dále skryté v hladkém fungování současných ekonomických a hospodářských systémů (Žižek 2013:5). Prvním krokem, tvrdí Žižek, je pasivita a odmítnutí participace (2014:148) (2013:10, 11, 196), které vytváří prostor pro skutečná řešení (2014:148). Řešení navrhované Žižekem spočívá ve vytváření kritické analýzy a pečlivé konceptualizaci problémů tváří v tvář urgenci (především pak morální urgenci, kterou popisuje Fassin), s kterou problémy přichází (2013:10–11).

⁹ Netvrdím, že charita nemůže vidět problémy v širším kontextu, avšak jejím cílem může často být (plánovitě) akce, která reaguje pouze na tzv. subjektivní násilí, které popisuje například Žižek (2013:5).

2.2 Úspěšný rozvoj

Mosse ve své etnografii (2005) ukazuje komplexnost prostředí, ve kterém rozvojové projekty vytváří svou činnost. Rozvojové projekty dle něho nejsou monolitické organizace, ale místa, kde skuteční lidé musí pracovat a existovat. Rozvoj tedy chápe především jako sociální kategorii. Tvrdí, že žádný rozvojový projekt není monolitický subjekt, ale spíše „aréna, ve které lidé s rozdílnými odpovědnostmi, úkoly a odlišnými představami o konstrukci reality soupeří o moc“ (2005:103). Právě to je, podle Mosse, důvodem, proč vztah mezi rozvojovými politikami a rozvojovou praxí není jasný a přímý, ale spíše komplexní a nejasný.

Na příkladech ze svého terénu Mosse ukazuje, že rozvojová praxe je ve výsledku více či méně klubkem sociálních vztahů. Aliance, frakce, přátelství a animozity uvnitř rozvojových projektů jsou tím, co je pro celý rozvoj, stejně tak jako pro každou jinou sociální formaci charakteristické. Tyto sociální vztahy jsou v rozvojové praxi otisknuty nezávisle na oficiálních politikách projektů. Rozmanitost zájmů za oficiálními plány a politikami rozvojových projektů vytváří tzv. „rozptýlenou praxi“, která obnáší různá nedorozumění a vedlejší účinky rozvojové praxe (Mosse 2005:7). Pro rozvojové projekty je dle Mosse nezbytné schovat praxi neodpovídající oficiální politice projektu za oficiální narativy. Tyto koherentní příběhy obsahující úspěchy, kterých bylo dosaženo díky naplňování oficiálních projektových politik a cílů, jsou tím, co má být ukázáno veřejnosti a zástupcům donorů.

Vzhledem k tomu, že jsem nebyl „stabilní a užitečnou součástí organizace“ (Mosse 2005:12), bylo pro mě téměř nemožné zkoumat „rozvojovou arénu“, kterou zmiňuje Mosse. Zaměřil jsem se proto na ruptury a nesoulady, které vznikaly mezi oficiální politikou Zdravých komunit a realitou, které čelí příjemci pomoci v Raňárovicích (Ryška 2015:239) (Žižek 2013). Rozpory jsem zkoumal především na klíčovém tématu projektu, kterým je participace.

3 Rozvojový projekt Zdravé komunity

Abych mohl vytvořit výzkumný terén, kde by bylo možné přemýšlet o obou východiscích, potřeboval jsem získat přístup k existujícímu rozvojovému projektu. Ten měl ideálně působit právě ve východoslovenské romské osadě Raňárovce, kde jsem měl své přátele. Příležitost se mi naskytla v osobě antropologa Benjamina, který tou dobou spolupracoval s rozvojovým projektem Zdravé komunity. Záměrem rozvoje je v případě tohoto projektu zlepšení zdravotního stavu obyvatel segregovaných romských osad (Zdravé komunity, n. o. 2016a). Hlavním rysem projektu je spolupráce s obyvateli osad. Z jejich řad jsou vybíráni tzv. asistenti osvěty zdraví, kteří působí ve vybraných osadách, odkud sami pochází.¹⁰ Ve více než dvou stech lokalitách v Bánskobystričském, Prešovském, Košickém a Žilinském kraji působí přes dvě stě asistentů. Jednou z lokalit jsou i Raňárovce. Koordinaci asistentů zajišťují tzv. koordinátoři. Těch je dvacet dva a většina z nich spolupracuje s devíti až jedenácti asistenty. Koordinátoři jsou, dle webových stránek, pomyslným mostem mezi obyvateli segregovaných osad a majoritou (Zdravé komunity, n. o. 2016a). Dávají asistentům zpětnou vazbu, zajišťují složitější jednání s úřady, či lékaři apod.

Začátky projektu jsou v roce 2003 (Zdravé komunity, n. o. 2016b:16). V tomto roce začala mimovládní organizace Asociácia pre kultúru, vzdelávanie a komunikáciu (ACEC) realizovat pilotní projekt osvěty zdraví v 11 romských osadách na Slovensku (tamtéž). Počet zapojených osad v průběhu let stabilně narůstal a projekt se tak stal „nejrozsáhlejším a nejdéle realizovaným projektem na Slovensku zaměřeným na zlepšení zdraví romské populace a osvětu v oblasti zdravotní péče obyvatel segregovaných romských osad“ (tamtéž).¹¹

V průběhu prvních deseti let od roku 2003 do roku 2013 se dle výroční zprávy projektu

¹⁰ Někteří asistenti nebydleli přímo v osadě, ale v jejím těsném sousedství. Ne vždy se jednalo pouze o segregované osady. Některé lokality nemusely splňovat, trochu vágní, charakter osady (viz poznámka pod čarou na straně devět), neboť se jednalo například o jednotlivé ulice ve městech.

¹¹ Pakliže cituji slovensky psaný text, snažím se ho kvůli celistvosti práce vždy překládat do češtiny. Podobně pracuji i se slovenštinou výzkumných partnerů.

Zdravé komunity za rok 2015 (2016b:16) „optimalizovala a rozvíjela forma realizace, organizační struktura, hledaly se vhodné nástroje, zdokonalovaly se vzdělávací programy (akreditované Ministerstvem školství SR).“ Ve zmíněných deseti letech byl projekt financován ze soukromých investic a od roku 2013 do roku 2014 ze státního rozpočtu (tamtéž).

V roce 2012 iniciovala Asociácia pre kultúru, vzdelávanie a komunikáciu vznik Platformy na podporu zdravia znevýhodnených skupín (PPZZS), v které se dohromady spojily různé mimovládní, státní i soukromé subjekty (tamtéž).¹² Tato iniciativa vedla ke vzniku celoslovenského projektu Zdravé komunity (Zdravé komunity, n. o. 2016b:17). Formou založení neziskové organizace Zdravé komunity 1. října 2014 vzniklo partnerství se státem (tamtéž). Zakladateli organizace jsou společně Ministerstvo zdravotnictví Slovenské republiky a Platforma na podporu zdravia znevýhodnených skupín (tamtéž). Od 1. října 2014 je projekt financovaný z operačního fondu Evropské unie Zaměstnanost a sociální inkluze (tamtéž).

¹² Například Asociácia terénnych zdravotných asistentov (ATZA), Slovenská spoločnosť všeobecného lekárstva pre dospelých, kancelária WHO na Slovensku, MZ SR, Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity, Operačné stredisko záchranej zdravotnej služby a ďalší (Zdravé komunity, n. o. 2016b:17)

4 Výzkumně-etická metodologie a přístup k terénu

Vycházím z bytu na předměstí Popradu a sestupuji po schodech staršího činžovního domu následován několika dětmi a mým kamarádem. Před domem, kde oprýskaná bytovka za našimi zády vytváří vzpomínku na uplynulý večer plný tance a alkoholu, se s několika projevy srdečnosti loučím se svými přáteli. Odcházím směrem do polí. Ta oddělují dům, zvaný mezi místními „Statek“, kde dočasně žije můj kamarád Kalo¹³ a velké sídliště s mnoha panelovými domy. Nad městem se klene majestátní hradba Vysokých Tater osvětlená měsícem. Asfaltová cyklostezka, po které klopýtám, vede přímo k městu. Po obou stranách ji lemuje nedozrálé obilí. Přemýšlím a začínám být sentimentální. Pravděpodobně je to i tím, že jsem opilý. Během cesty dokonce pomýšlím na to, jaké by to bylo, přestěhovat se ke Kalovi do osady a zestárnout tam.

Etnografický příběh, který v této kapitole vyprávím, má za cíl přiblížit čtenáři některé mé hlavní výzkumné partnery a popsat místa, v kterých se nejčastěji odehrával můj terénní výzkum. Prostor v této kapitole dostávají i etické otázky a dilemata, kterým jsem musel v průběhu terénního výzkumu čelit.

Po dlouhé noci se probouzím okolo desáté dopoledne na svém dočasném útočišti ve středu města.¹⁴ Budí mě vyzváněcí tón mobilního telefonu. Podívám se na stolek, abych poznal, kdo mě budí. Neznámé číslo. Stále ještě cítím levnou pálenku a rybízové víno. S třetící hlavou přijímám hovor. Na druhé straně se ozývá cizí hlas: „Adam, zavolaj mi nazad.“ Volám nazpět a ozývá se Kalo: „Bráchó“, oslovuje mě, „přijď k nám, vezmeme děti a

¹³ Kalo, podobně jako i další jména lidí a míst, je pseudonym.

¹⁴ Především kvůli štěnicím jsem se rozhodl podniknout můj nejdelší (měsíční) pobyt na Spiši částečně z Popradu, odkud jsem každý den do osad dojížděl. V závěru svého pobytu jsem se do osady na týden přestěhoval.

pojede do Raňarovec.“ A i když to poslední, co by se mi nyní chtělo, je opustit postel, rozhoduji se odpovědět kladně.

Na omšelé chodbě několikapodlažní ubytovny, která mimo prázdniny slouží jako internát, potkávám vrátného. Společně si vyměníme několik slov. Neví, co na Slovensku dělám. Myslím, že mě považuje za turistu. Záměrně nikomu příliš neprozrazuji, co na Slovensku provádím a s kým se stýkám. Chci mít totiž kamarády i mimo osadu...

Metodologická východiska, která použil Phillipe Bourgois a Jeff Schonberg (2009:13) v etnografii *Righteous Dopefiend*, a která dále popisuje Jeff Schonberg v rozhovoru pro časopis *Cargo* (Ryška 2012:93–94), se mi stala metodologickým a především etickým vzorem pro psaní mé vlastní práce.¹⁵ Především, podobně jako zmínění autoři, nepracuji se všemi místy a jmény, ale na několika místech zhušťuji více míst, charakterů a událostí do jediného příběhu. Snažím se tak předcházet chaotickému obsahu a udržovat plynulost textu. Částečným kombinováním charakterů jsem mohl i snížit počet postav, které v etnografii vystupují. To podporuje přehlednost četby a dále posiluje anonymitu vystupujících. Všechny změny jsem prováděl s respektem ke svým výzkumným partnerům a s ohledem na udržení původního smyslu příběhů. Podobně jako jsem zjednodušoval jednotlivé příběhy, tak jsem zkracoval i přepisy rozhovorů použité v této práci.

Jména všech výzkumných partnerů, podobně jako místa, jsou anonymizována. Nejedná se pouze o záměnu jmen, ale, jak již bylo nastíněno, často i o kombinování charakterů a fyzických rysů lidí, kteří v příběhu vystupují. Lidé by tak měli být nedohledatelní nejen pro čtenáře z vnějšku, ale částečně i pro samotné aktéry v terénu.

V průběhu mého terénního výzkumu jsem musel čelit několika zásadním problémům. Jak popisuje Mosse (2005:12), pro antropology, kteří nejsou stabilní a užitečnou součástí

¹⁵ Pro vytváření dat jsem používal především zúčastněné pozorování a nestrukturované rozhovory.

projektu, není v rozvoji místo. Tvrdí, že je téměř nemožné provádět dlouhodobé zúčastněné pozorování z čistě výzkumné antropologické pozice bez praktického příspěvku na chod projektu (Mosse 2005:12). Tyto potíže v mém výzkumu popisují například v šesté kapitole.

Podobně nesnadné bylo provádět výzkum i v samotné romské osadě, kde mé kroky, jak popisují dále, řídila jedna užší rodina. Jak oni sami naznačovali, zajišťovali mi bezpečnost. Zároveň, jak jsem se domníval, vytvářeli iluzi, že skutečně nějakou zásadní ochranu při svém pobytu v osadě potřebuji.

Pro stejnou rodinu jsem se stal zdrojem symbolického kapitálu a prestiže. Byl to moment nepříliš uvědomované reciprocitě a další důvod, kdy se zdálo nevhodné a nepoctivé nenásledovat jejich přání - nevzdalovat se od nich a nevytvářet nová přátelství v jiných rodinách. Po dlouhou dobu terénního výzkumu jsem se v této „síti sociálních vztahů, jež jsou konstruovány recipročními závazky mezi informátory“ (Ryška 2011:29) a mnou ztrácel.¹⁶ Neustále jsem řešil, kde je hranice mé angažovanosti a co ode mě moji informátoři získávají. Jak píše Ryška (2011:29), „směna darů nemusí být vždy pochopena, a tak mohou projevy velkorysosti a štědrosti způsobit neshody, nedorozumění a zášť.“ Stejně tak mohou zapříčinit i často zbytečný zmatek v hlavě výzkumníka. Zatímco důvody sociálního antropologa vytvářet sociální vztahy a angažovat se v životě svých informantů jsou alespoň pro něho samotného celkem jasné, cíle a ambice jeho informátorů mohou být pro výzkumníka méně jasné a často velmi rozmanité (Ryška 2011:30). Podobně nejasné však mohou být i cíle výzkumníka pro jeho informátory (Grönfors 1982:250), jak na příkladu svého výzkumu uvádím na straně třicet sedm.

Výzkum v romské osadě a Romů obecně přináší mnohé další problémy a dilemata (Stewart 2013). Jak uvádí Stewart (2013:418), romské prostředí bylo pro antropology výzvou

¹⁶ Ještě více, než po dobu výzkumu, jsem tento problém řešil společně s mými kolegy v letech předcházejících mému výzkumu, kdy jsem do osady přijížděl spíše jako návštěvník, než výzkumník (ačkoliv tyto dvě role jsou v komplementárním vztahu).

vytvořit nové metody (Gay Y Blasco, De La Cruz Hernández 2012) do prostředí, kde tradiční vědecké etnografické postupy selhávaly. Stewart má na mysli především jemnější a méně formální přístupy etnografického výzkumu jako například tzv. „terénní výzkum bez poznámek“ (Stewart 2013:418).

Porozumění času a prostorovosti se v „mé osadě“ často proměňovalo. Jednou byla odpověď mých výzkumných partnerů na mou otázku pět a podruhé na stejnou otázku padesát. Jednou například informátoři odkazovali k události, která se odehrála rok nazpět, podruhé hovořili o stejné události, avšak ta se stala před deseti lety. Problémem se stala i má chabá romština, nedůsledná slovenština mých výzkumných partnerů a z toho vznikající možná nepochopení. Mnoho etnografických okamžiků tak zůstalo uvězněno v překladu. Přestože jsem absolvoval dva semestry romského jazyka, nebyl jsem schopen vést plnohodnotný dialog.

Kromě potíží souvisejících s možnostmi vytváření dat jsem musel čelit i zcela praktickým problémům, jako jsou střevní problémy zaviněné jinými hygienickými standardy v osadě a také štěnicím, které byly bohužel nedílnou součástí mnoha domů v Raňárovské osadě.¹⁷ Oba problémy vytvářely dlouhodobější zúčastněný terénní výzkum velice složitým a nepohodlným.

U nemocnice čekám na Kala. Místo něho přichází Kalův nejstarší syn Kalo junior se svou přítelkyní a sestrou. Domníval jsem se, že dorazí všichni, tedy celá část Kroščenů ze „statku“ a pojedeme do Raňárovic. Místo toho, abychom šli na autobus, jdeme zpět na „Statek“. Je tam zase mnoho lidí. Byt má 3 větší pokoje, kuchyň a koupelnu. Vzduch se příliš nehýbe. Horko přiživují kamna v kuchyni, kde se vaří velký hrnec polévky.

¹⁷ Romská osada Raňárovice byla, kromě štěnic, značně zamořena i hlodavci. Nebylo zcela neobvyklé, že se myši, krysy, potkani apod. dostávali i dovnitř domů.

I přestože jsou stěny bytu vymalovány barevnými odstíny, stěny příliš vesele nepůsobí. Všechno je trochu zašlé. Uvnitř se konstantně kouří a přebývá tu odhadem patnáct lidí. Hlavní místnosti vévodí velký, tmavě šedý analogový televizor usazený v hnědé obývací stěně. Televize je po stranách vybavena přídatnými reproduktory, které jsou zapojené do DVD přehrávače ležícím nad ní.

V místnosti s televizorem byla nuda. Všichni polehávali, protože včerejší oslava pokračovala do třetí ranní. Uvnitř vládlo červencové horko a únava. Kalo vypadal špatně. Měl zarudlé oči a mluvil ještě pomaleji než obvykle.

Kalo byl příjmením Kroščen. Všichni Kroščenové, alespoň ti, s kterými jsem se měl možnost setkat v Kalově blízkosti, se vyznačovali hustými černými vlasy a velkýma tmavýma očima. Podobně i jeho všech šest dětí, které tehdy jako 29 letý měl. Jméno, které zde uvádím, je pseudonym a častá romská přezdívka. Znamená tmavý, nebo černý. V podstatě každý Rom v Raňárovicích nějakou měl. Obvykle popisovala nějaký charakteristický znak příslušné osoby a jejích povahových nebo fyzických rysů.

Chvíli jsme leželi vedle sebe na prostorné pohovce. Kalo mi vyprávěl, co bude vařit, až přijedeme do osady. Jako obvykle vyprávěl o tom, že udělá guláš - ten nejlepší guláš! Takový guláš, jaký jsem ještě nikdy nikde nejedl!

Antropologický výzkum může být i neskutečná nuda. Všichni zevlovali a seděli, nebo leželi. Nikdo nic nedělal. Jak píše Cerwonka a Malkki, „momenty zmatení, euforie a intelektuálního zmatku při terénním výzkumu ukazují realistický model toho, co všechno sociálně produkovaná znalost obnáší“ (Cerwonka, Malkki 2007:5). Ne jinak tomu bylo i pro mě. K této definici bych přidal ještě nudu, která dle mého soudu taktéž neodmyslitelně tvoří významnou část poctivě sociálně produkované znalosti.

V televizi hrály stanice Markíza nebo Joj a obě pořád opakovaly pouze nějaké laciné historické akční filmy. Včerejší cikánský sen, jak jsem si uplynulý večer nazval, se mi zde rozplynul...

A tak jsem koukal na Markízu a přemýšlel, co vlastně pro mě samotného tzv. cikánství znamená. Když v televizi konečně běželo něco, podle mého názoru, zajímavého – například klasická komedie Černí baroni – tak to bylo ihned přepnuto na další historický akční film na Markíze.

Kalo si neustále půjčoval můj mobilní telefon. Chtěl se dovolat svému šéfovi a ten mu měl dát zálohu na plat. Jak jsem tehdy vyrozuměl, chtěl si půjčit peníze, abychom mohli jet do osady a znovu oslavovat můj příjezd. Zkoušel volat několikrát, dokonce jsem mu pak i posílal sms, které mi diktoval: „Dones Kalovi 50 eur, lebo ich nutne potrebuje.“ Když se ani po několika hodinách nikdo neozval, okolo čtvrté odpoledne jsme konečně vyrazili na autobus. Zastávka se nacházela asi dva kilometry na sousedním sídlišti. Bylo hrozné vedro a bylo mi zle. Všem nám bylo zle. Nejvíce Kalovi, který neustále opakoval, jak skvěle se předchozí večer opil. Šlo nás šest. Kalo, jeho žena, Kalo junior, jeho přítelkyně a Kalův nejmladší syn Michal. A já.

Do Raňárovic jsme přijeli v pozdním odpoledni. Po roce jsem znovu viděl osadu.¹⁸ Pohled na to místo mě nikdy neomrzí. Od první návštěvy se můj vztah k místu pěstoval jednak na určitém druhu perverzního obdivu k místu utrpení a jednak touhou lidem z osad, nejen v Raňárovicích, pomoci.

Poslední součet obyvatel z roku 2015 tvrdí, že v Raňárovicích bydlí celkem 1611 obyvatel (Štatistický úrad Slovenskej republiky 2017). Sociální pracovnice z obecního úřadu

¹⁸ Do Raňárovic jsem poprvé přijel v roce 2012. Od té doby do roku 2016 jsem na Spiši strávil v součtu přes dva a půl měsíce. Nejvíce času jsem strávil v Raňárovicích a sousedních Gábovicích. Zároveň jsem navštívil čtyři další romské osady (lokality), kde působil projekt Zdravé komunity. V minulosti (v době před oficiálním začátkem výzkumu) jsem navštívil několik dalších romských osad.

tvrdila, že dle jejich sčítání žije v romské osadě zhruba 850 lidí. Více než polovina z těchto osob by měla být přihlášena v obci, tudíž by měla být zahrnuta i v celkovém součtu obyvatel.

Osada se nachází přibližně v polovině obce a rozprostírá se na stráni vysokého kopce. Od poslední gadžovské zástavby osadu odděluje zhruba dvě stě metrů. Z majoritní vesnice vede do romské osady elektrické vedení a asfaltová silnice lemovaná vysokou trávou. Cesta překonává potok a poté proniká hlouběji do osady. Po několika stovkách metrů se mění v rozbitou a dále prašnou, za deště značně blátivou. Domy blíže gadžovské vsi jsou často zděné, zatímco výše se zdivo nahrazuje dřevem, případně se používá sláma smíchaná s bahnem v konstrukcích ze dřeva a proutí. Především se ale jedná o kreativní improvizaci. Častá je i tzv. brikoláž, kterou v kontextu romských osad popisuje Krausová a Jakoubek (Krausová, Jakoubek 2003).

Jakmile se člověk přiblíží k prvním obydlím v osadě, nemine ho silný odér vznikající dílem kvůli neexistující kanalizaci a dílem kvůli nevyřešenému systému komunálního odpadu. Střed osady se nachází okolo malé návsi s plechovou boudou se zdrojem vody uvnitř. Zároveň zde končí zmíněná asfaltová silnice. Odtud se, především směrem dále nahoru a doprava, stává zástavba více komplikovanou a mnohotvárnější. Chodníky jsou užší a na několika místech se kvůli stoupání využívá schodů. Z domků ční plechové komíny dýmající i v horkém létě. Středem osady probíhá strouha, která se ztrácí v potrubí, aby se vždy po několika metrech znovu objevila. Bývá plná smetí a za deště se plní vodou přicházející ze svahu nad osadou.¹⁹

¹⁹ Až při závěrečné kontrole této kapitoly jsem si všiml, že popis osady je v přítomném čase. Trochu tím vyjadřuji své, zřejmě i podvědomé přesvědčení, že v Raňarovicích vše zůstává neměnné. Zatímco gadžovské vesnice a infrastruktura v okolí romské osady se v průběhu mých návštěv pomalu rozvíjely, romská osada zůstávala pořád stejná. V horní části vyrostlo několik nových domků, zbytek osady a infrastruktura byly stále stejné.

Prošli jsme osadou, pozdravil jsem se s několika lidmi a mnoho lidí pozdravilo mě. Mnozí k pozdravu připojili i mé jméno. Příjezd do osady byl vždy a to nejen pro mě, ale i pro mé spolužáky, kteří osadu taktéž navštěvovali, určitým způsobem ritualizován.

Dům, kde bydlel Kalo se svou matkou, otcem, slepým bratrem, manželkou a svými šesti dětmi stál na druhém konci osady při strouze. Domek byl částečně zděný a z části dřevěný. Měl jednu hlavní místnost a kuchyň, která sloužila i jako předsíň. Pod sedlovou střechu se ukrývala malá zásoba dříví na topení.

Před domem stála Margita, matka Kala. Byla oblečena v dlouhé sukni, přes kterou měla oblečenu kostkovanou zástěru. Přátelsky jsme se objali a společně s Kalovými dětmi, které se připojily po cestě osadou, vešli do domu. Na pohovce pod velkou obývací stěnou seděl Deno, manžel Margity a otec Kala, společně s Kalovým slepým bratrem. Přišly i další Kalovy děti. Otevřeli jsme pálenku, kterou jsme koupili v Popradě a všichni dohromady jsme připili „pro sastipen“ – na zdraví.

4.1 Reflexe studia před výzkumem

Cesty terénem byly různé. Terén byl všude. Stal se mi součástí mysli. Značně odlišné problémy a události jsem si v duchu potichu aplikoval na východní Slovensko, do Raňárovic a na mnoho dalších míst. Červená nit, která vedla téměř všemi situacemi a prožitky, byla značná osamělost. Když pomínu geografickou odlehlost osad na východním Slovensku (za předpokladu sebe v Čechách), tak pro mě osamění znamenalo především intelektuální samotu. Pouze hovořit o odmítnutí participace na institucionalizované pomoci se nejen mezi levicovými liberály často stává kontroverzí.²⁰ Jak zmiňuji v podkapitole 2.1, starat se o sirotky, pomáhat obětem AIDS, chudým, marginalizovaným atd. jsou, dle Fassina, hodnoty a činnosti, které bereme za samozřejmé (2012:244). Sociální vědci by nad tím měli více uvažovat a především, jak poznamenává Fassin (tamtéž) – měli by to brát jako objekt studia - nikoliv jako otázku emocí, či dojmů. Všechno zmíněné má tendenci jít mimo debatu, a proto se aplikace kritického přemýšlení stává složitá. Ocitáme se na hraně relativizace a cynismu. Humanitární důvody jsou totiž nedotknutelné (tamtéž). Často i v rámci univerzitního prostředí. Akademické pole je, ostatně jako mnohé další oblasti, rovněž součástí humanitárního diskurzu (Fassin, 2012 str. 6) a v mnoha případech se stává tomuto diskursu významnou oporou, jak ukazují dále.

Okolnosti a prostředí, ve kterých jsem studoval a obdržel své skromné sociálně antropologické vědění, mě vedlo k paradoxu, který bych zde rád krátce popsal. Na Katedře sociálních věd v Pardubicích se po dobu mého studia s drobnými změnami vyučovalo, kromě jiného, mnoho kurzů zaměřených na sociální práci, aplikovanou antropologii apod. Na jedné ze studentských konferencí naší katedry měli studenti možnost poznat několik absolventů. Mnozí z nich pracovali v neziskovém sektoru například jako sociální pracovníci, či ve státní

²⁰ V průběhu práce na diplomovém projektu jsem měl možnost prožít mnoho setkání, při kterých jsem s kolegy a přáteli na nejrůznějších úrovních diskutoval problémy týkající se mého výzkumu. Pochybování o pomoci se téměř vždy stávalo nejživějším tématem. Časté bylo emotivní odmítnutí takových myšlenek.

správě, kde měli na starost sociální začleňování apod. Studenti mohli tedy v průběhu studia dosáhnout dojmu, že sociální antropologie je ve své podstatě celkem jednoduše aplikovatelná věda. Jak tvrdí webové stránky Katedry sociálních věd, absolventi se mohou uplatnit jako „analytici sociálních, kulturních a politických problémů. Rovněž mohou být vedoucími výzkumných projektů (například v neziskovém sektoru, marketingu, médiích apod.) a zastávat pozici v nižším managementu firmy. Absolventi jsou schopni připravit a realizovat antropologické výzkumy (například v oblasti problematiky interkulturní komunikace, otázky lidských práv apod.). V neposlední řadě mohou pracovat také v sociálních službách v různých projektových pozicích, nikoliv však jako sociální pracovníci“ (Katedra sociálních věd UPa 2016). Výuka vede studenty skutečně k velmi širokému spektru možností budoucího uplatnění, které není nikterak omezeno pouze na působení v akademické sféře. Ba naopak. Součástí výuky byly například i semináře práva, či úvody do neziskového, státního, nebo soukromého sektoru.

Práce na diplomovém projektu mi změnila uvažování o antropologii, jakožto i o spojení vědy a praxe. Jakkoliv se nedomnívám, že aplikace antropologického vědění do praxe je nemožná, nabyl jsem značných pochyb o jednoduché a eticky čisté aplikaci antropologického vědění s jasně predikovatelnými výsledky. Když tedy budu následovat Fassinovo přemýšlení, mohu napsat, že díky problematizování humanitárního diskurzu vetkaného do mého studia jsem si zproblematizoval své studium jako celek.

5 Ráno v osadě – na kávě s Margitou

Chvilé, kdy se člověk probouzí, může být intimní okamžik. Být sám a ještě si dopřát chvíli v posteli. Bdít a přemýšlet. V osadě, kde jsem pobýval, to bylo přání nemožného. Soukromí, na které jsem byl zvyklý, bylo náhle luxus. Společenství považuji za jeden z podstatných rysů romského života.²¹ Nikdy nelze být skutečně sám. Ostatně mnohdy ani není příliš doporučeno být sám. Například v době, kdy jsem v osadě pobýval a Kalo nebyl doma, jsem nejvíce času trávil s Margitou, matkou Kala. Poslouchal jsem její vyprávění, rodinné historie, nebo jen všední klepy z života v romské osadě. Chvilí mi trvalo, než jsem si toho všimnul - nikdy jsme nebyli o samotě. Vždy s námi byl někdo další. Většinou její manžel Deno, nebo Kalův nejstarší syn Kalo junior. Důvod byl prostý. Když je cizí muž sám s ženou v jednom domě a nikdo nevidí, co se uvnitř děje, zavdává to možnost k pomluvám. Nejen proto jsem nikdy nebyl sám. A i přesto jsem se velice často cítil osamoceně. Pravděpodobně právě tak, jak by se „správný“ antropolog měl občas cítit v průběhu svého terénního výzkumu. Neměl jsem možnost svá data a s nimi spojené pochyby, radosti a zmatek bezprostředně sdílet s někým dalším.

Osada se probouzí a já s ní. Můžu se jen domýšlet, co mě probudilo. Mouchy mi přešlapují po obličejí, venku štěkají dva psy a pod oknem někdo hlasitě hovoří. Někde poblíž hraje hlasitá hudba z reproduktorů. Rozhlížím se okolo sebe a zjišťuji, že zatímco televizor zní tak, jako celou noc, ostatní ještě pořád spí. Nebo spánek dovedně předstírají. Můj kamarád Kalo, který se tváří, že je pán domu, mi přidělil postel, kde spím pouze já. Cítil jsem se hloupě, protože on, jeho žena a dvě děti spali tu samou noc na zemi.

V domě, kde bydlí rodina, u které jsem strávil nejvíce času, byly dvě místnosti. Větší z nich, kde všichni spali, byla ložnice. Ta ale mohla, po uložení peřin do jednoho z rohů

²¹ Jakoubek například hovoří o absenci intimní sféry v romské osadě (2004:120).

místnosti, jednoduše sloužit i jako prostor pro setkávání rodiny, přátel a návštěv. Bylo to místo, kde se slavily všechny významné události a kde také proběhla významná část mého výzkumu.

Ležím na posteli pod oknem. Je pootevřené. Vzduch v bíle vymalované místnosti je po noci vydýchaný a těžký. Pokoj má obdélníkový tvar, kde jednu z delších stran tvoří dvojité okno s bílými dřevěnými okenicemi. Popraskaný nátěr dává tušit, že okna jsou již letitá. Jak ostatně Kalo onehdy odhadoval, jeho dům zde stojí již přes sto let.

Stěna proti oknu je plná fotografií. Na jedné z nich je v žlutém rámečku naivní portrét Dena, manžela Margity. Trochu mě ten obraz děsí. Podél tří stěn místnosti jsou rozmístěny postele. Menší stolek je nyní na straně u dveří, aby v noci nepřekážel. Na levé straně dveří je velká skříň plná oblečení. Před ní stojí velký hnědý pytel s bramborami. Strana proti dveřím je tvořena bílo hnědou obývací stěnou a televizorem. Zrnící televize slabě šumí a set top box položený na něm ukazuje sedm hodin.

V posteli nevydržím dlouho, protože mi je okamžitě polohlasem nabídnuta káva. Nepříliš odhodlaně vstávám. Z ložnice kombinované s hlavním společenským prostorem sklouzávám po linu a křivé podlaze do předsíně, která společně s kuchyní tvoří méně formální, avšak podobně důležitý společenský prostor.

„Chceš cukor?“ optala se mě Margita a nasypala do kávy velkou lžičku cukru. Káva stojí na lednici u vchodových dveří. Sedím na prahu dveří vedoucích do ložnice a snažím se nazout své boty. Všechny podlahy jsou křivé, pravděpodobně vinou nepřilíš kvalitního základu domu a svahu, na kterém objekt stojí. Celé obydlí i nábytek uvnitř následuje tvar kopce.

„Včera jsem navštívil Evu.²² Říkala, že se tady dnes zastaví,“ řekl jsem Margitě, která hledala lžičky. „Co všechno tady vlastně ta Eva dělá?“ zeptal jsem se. „Tak ona se stará. Ale teď už má zakázáno, víš?“ odpověděla Margita a romsky klela na domnělé zloděje lžiček. „Co má zakázáno?“ zeptal jsem se překvapeně. Margita pokračovala v hledání lžiček ve velké skřínce vedle vchodových dveří: „Ona chodila s lidmi z naší obce, když byli choří. Jezdili autem. Ale už to má zakázané,“ Margita vytvořila zvláštní výraz obličeji, v kterém vyjádřila své pochyby a pokračovala,²³ „zakázali jí to, ale neumím ti říct kdo... Ona má okolo čtyři sta euro a něco výplaty čistého. No tak.. A ještě na auto dostávala. To já vím!“ Usrkl jsem první doušek silné kávy a pokračoval jsem ve vyptávání: „No ale proč to nemůže dělat? Nerozumím tomu.“ „Už má zakázáno,“ odpověděla Margita. „No ale co?“ odpovídám s nepochopením. S důrazem v hlase dostávám odpověď: „Že nesmí chodit s našimi občany svým autem.“ „Jo takhle, jakože když by se něco stalo, tak ona by měla problém,“ snažil jsem se najít své vlastní vysvětlení. „Ne, ne. Že ona bere víc peněz. Tak jí to zakázali. Nevím, že kdo, ale má zákaz chodit tam s našimi občany.“

V minulosti v osadách (nikoliv pouze v Raňárovicích) fungoval systém, v kterém mohla asistentka zdravotní osvěty Eva vlastním autem odvézt obyvatele osady například na vyšetření, očkování apod. Od Zdravých komunit následně dostala proplacené náklady na cestu. Tento způsob dopravy, jak mi později vysvětlil expert pro terén Zdravých komunit Alexandr Giňa, byl nebezpečný a neměl formu osvěty, tudíž nenaplňoval poslání projektu. Evy auto bylo v Raňárovicích velice populární. O této službě se kladně zmínilo několik dalších informantů, jak mi ale řekl expert pro terén: „Ostatní Romové si z toho dělali taxi.“ Ačkoliv zdravotní asistenti stále doprovází obyvatele z osad do nemocnice a zařizují

²² Tykání a vykání v práci naznačují tím, že jednotlivé aktéry nazývám jmény, nebo příjmeními. V případě Evy to je odlišné, neboť jsem si s ní po celou dobu výzkumu vykal. Když bych chtěl užít její příjmení, bylo by to matoucí, neboť byla taktéž Kroščenová jako Kalo, Margita a ostatní.

²³ V romské osadě jsem mohl daleko více než kdekoliv jinde pozorovat používání obličejové mimiky.

například komunikaci s lékaři, nesmí již používat automobil. Musí jet hromadnou dopravu. Doprovázení obyvatel osady k lékaři byla jedna z nejčastějších činností, a zároveň i jedna z mála činností, které jsem se mohl v terénu jednoduše účastnit. Činnosti, které Eva jinak vykonávala, se většinou odehrávaly v soukromí jednotlivých rodin. Účastnit se těchto aktivit pro mě bylo složité, či nemožné kvůli zmíněnému dohledu Margity a celé „mé“ rodiny a také kvůli intimnosti, která téma zdraví i v osadě obestírá.

„No tak když někdo potřebuje, tak zavolá záchranku. A víc nic. Ale tu si přece můžu zavolat sama! Já nechci, aby ona měla plat,“ odpověděla Margita a shrnula práci Evy. Podobná vyjádření jsem dostal v Raňárovicích vícekrát. Eva se kvůli spolupráci s projektem Zdravé Komunity stávala ve výpovědích mých informantů často obětí závisti.

Pro vzdáleného pozorovatele může romská osada představovat egalitářský prostor obývaný homogenní populací. Jak ale poznamenává Jakoubek (2003:19), osady jsou velmi hierarchická místa. Osada, kde jsem působil, byla rozdělena dle mnoha statusových kritérií – příbuzensky, bohatstvím, rituální čistotou²⁴ apod. Tento způsob dělení se projevuje jako skutečné prostorové členění. Například bohatší lidé²⁵ obývali nižší části osady na úpatí kopce, zatímco chudší obyvatelé měli domy postavené ve vyšších částech. Dělení probíhalo i v komplikované příbuzenské struktuře. Hovořit tedy o romské osadě jako o soudržné komunitě by bylo mylné, nebo alespoň problematické. Osada je vysoce hierarchizované a soutěživé prostředí, které by se podle mého názoru dalo považovat dokonce za opozitum

²⁴ „Koncepce rituální ne/čistoty vychází z předpokladu určité nehmotné, magicky pojímané iracionální kvality, která svou přítomností rituálně (tedy nikoliv v našem obvyklém smyslu hygieny) znečišťuje svého nositele. Tímto nositelem může být věc, zvíře anebo člověk.“ (Jakoubek 2004:17)

²⁵ Musím zde uvést, že v tomto případě používám pojem bohatší a chudší čistě na základě vlastních dojmů, nikoliv na prokazatelných datech o příjmech a fyzickém bohatství jednotlivých osob a rodin. Bohatstvím míním například to, že lidé v dolní části často vlastnili automobil (a na rozdíl od lidí, kteří bydleli výše, měli i přístup na silnici přímo ze svého domu) a jejich domy byly obvykle zděné.

komunity.²⁶ Z toho vyplývá, že název projektu Zdravé komunity může naznačovat výsledek, kterého chce projekt v budoucnosti dosáhnout.

Osadu obydlovaly dvě velké fajty²⁷ – Kroščenovci a Galánovci. Kroščenů bylo méně a ze stejné fajty pocházela i asistentka osvěty zdraví Eva. Jak mi potvrdila místní sociální pracovnice z obecního úřadu, někteří lidé z osady a konečně i sama Eva, pro osvětářku je problém spolupráce se všemi lidmi z osady. Důvody, které k tomu vedly, popisují v šesté kapitole.

Do předsíně, kde jsme seděli a pili kávu, přiběhla malá holčička s papírovým sáčkem. Romsky požádala Margitu o cukr. Ta nabrala do připraveného sáčku několik lžic cukru a pokračovala: „No tak tlaky odměřuje lidem. Když máš tlak zvýšený nebo nízký. Zapiše to do knížky. A z toho má plat! A ty to budeš taky dělat?“ Krkolomně jsem se snažil vysvětlit, že mou náplní není osvěta, ani sociální práce: „Ne, já to nebudu dělat. Budu jezdit s tou Denisou²⁸ a budu ji... Jak bych to řekl? Budu ji sledovat. Budu pozorovat co dělá. Prostě jezdit s ní a pozorovat co dělá.“ Na to mi Margita na srozuměnou odpověděla: „Už vím. Tak stejně jako ta Žigová z Rudníku. Cigánka!“ Tím mi dala jasně najevo, že jsem jí (a stejně tak i ostatním v romské osadě) stále nedokázal objasnit, co mám nejen v Raňárovicích za úmysly.

Lidé se mě často ptali, co v Raňárovicích dělám. Obvykle jsem přistupoval ke zjednodušení, které je dle mého názoru eticky obhajitelné a odpovídal, že jsem tu na návštěvě u přátel. Často jsem byl také považován za sociálního pracovníka. Tomuto vysvětlení jsem se

²⁶ Slovo komunita může mít mnoho rozlišných definic.

²⁷ Jakoubek píše, že „fajta je nejrozsáhlejším příbuzensky vymezeným seskupením, s nímž je možné se v romských osadách setkat, a zároveň se jedná o největší jednotku, která je schopna jednat jako celek. Členové jedné fajty si jsou vědomi společného původu a vzájemných příbuzenských pout a toto vědomí je jednou ze základních vrstev jejich identity.“ (2004:111)

²⁸ Denisa byla koordinátorka a nadřízená Evy. Práci koordinátorů popisují například ve třetí kapitole.

zpočátku bránil, avšak po určité době jsem vzdal další vysvětlování a tuto zkratku často přijímal.²⁹

²⁹ Podobně hovoří Kobes o problémech při svém výzkumu nevládních neziskových organizací zabývajících se romskou problematikou na východním Slovensku: „Badatel se musí vyrovnat s neporozuměním jak na straně obyvatel romských osad, kteří jeho identitu velice často interpretují v intencích sociálního pracovníka nebo novináře, tak musí čelit podobným dezinterpretacím v případě pracovníků nevládních neziskových organizací“ (2009:7).

6 Lidé v terénu – asistenti a koordinátoři

Díky tomu, že jsem před příchodem do terénu Zdravých komunit znal Benjaminu Vargu, byl můj vstup jednodušší. Po krátké emailové konverzaci s vedením projektu a několika telefonátech, jsem konečně mohl vyrazit na svůj první job shadowing – stínování práce tzv. koordinátorů. Byl jsem domluven s koordinátorkou Denisou, která spolupracovala s asistenty z obcí, které jsem osobně poznal při svých předchozích pobytech na Spiši. Slíbila, že zavolá večer před naším setkáním a domluvíme se na detailech.

Místo Denisy mi večer zavolal expert pro terén Zdravých komunit Alexandr Giňa. Nebyl jsem příliš zaskočen, neboť jsem očekával, že reakce na můj výzkum může být ostražitá podezíravost, či dokonce paranoia. Mohla to ale být jen náhoda. Jak tvrdí Mosse, antropolog, který by chtěl vytvářet výzkum v prostředí rozvojových organizací, by měl být užitečnou součástí organizace, jinak mu nebude umožněno vytvářet dlouhodobější výzkum (Mosse 2005:12). Mosse získal svůj kritický pohled právě díky dlouholeté práci v rozvojovém byznyse na expertní pozici. Na těchto zkušenostech potom postavil svou kritiku (2005). Jak ve své kritické recenzi Mossovi knihy (2005) tvrdí Devi Sridhar, antropologové jako Mosse jsou právě těmi, kteří znemožňují přístup do rozvojových organizací svým kolegům-antropologům (Sridhar 2005).

Místo Denisy jsem se nakonec ráno v Popradu měl setkat s Alexandrem Giňou.

Po ulici přijelo terénní auto budící dojem luxusu a zastavilo nedaleko ode mě na parkovišti. Vystoupil z něj mohutný Rom a zavolal na mě. Přeběhl jsem ulici, podali jsme si ruce, představili se jeden druhému a zanedlouho opustili město. Byl to Alexandr Giňa. Cestou jsme hovořili o mém výzkumu, studiu a krátce i o jeho biografii.

Alexandr Giňa vystudoval vysokou školu a pracoval v mnoha povoláních, kromě jiného devatenáct let jako voják z povolání. V minulosti kandidoval jako poslanec v Prešovském kraji a kampaň prováděl i v segregovaných osadách. V Raňárovicích mu s politickou kampaní, dle jeho slov, pomáhal můj kamarád Kalo. Předtím než dostal pozici experta pro terén, začínal ve Zdravých komunitách jako koordinátor.

Když v automobilu začala hrát rapová muzika, byli jsme již na asfaltové silnici vedoucí z majoritní části vesnice Raňárovice do osady. V plánu bylo projet několik osad a shodou okolností byla právě „moje osada“ tou první.

Jak upozorňuje Mosse, čekání vesničanů, v našem případě zdravotní asistentky Evy, výstižně ukazuje hierarchii moci uvnitř organizace (2005:166). Pan Giňa mě spěšně a velmi oficiálně představil Evě, kterou jsem již znal ze svého předchozího pobytu. Otcovsky mě předal do její péče a odjel zpět do Popradu pro koordinátorku Denisu. Eva byla drobná, trochu nesmělá žena s dlouhými černými vlasy. Již dva roky se angažovala v projektu Zdravé komunity. V Raňárovicích pracovala jako asistentka osvěty zdraví. Právě kvůli tomu pro ni byla tolik charakteristická hnědá brašna, kterou nosila často s sebou. V ní měla přístroj na měření krevního tlaku. I když Eva pracovala pro projekt, stále patřila do osady. Bydlela zhruba v její polovině, kde společně se svým manželem obývala menší domek.

Šli jsme s Evou vzhůru osadou. Jako obvykle si nás (nebo jen mě?) prohlíželo mnoho lidí. Když jsme zabočili do užší uličky, již nás vítala Margita. Informace se vždy šířily záhadně rychle a já si připadal pod neustálým dozorem. K Evě domů jsme samozřejmě jít nemohli.

Zastavili jsme se před dveřmi ke Kroščenům. Margita se opírala o koberec ukrývající hromadu střešních tašek, vedle ní stála Eva a já se naproti nim opíral o dřevěný kůl s prádelní šňůrou. Margita hovořila o problému s jedním z jejích synů, který před mnoha lety přišel o zrak. Na jeho sociálním pojištění byl velký nesplacený dluh, a kvůli tomu nebylo možné, aby

dostával invalidní důchod. Jakkoliv všichni přítomní věděli, že Eva není ta, která by s dluhem mohla cokoliv udělat, Margita dál bědovala. Dluhy byly jedním z nejpálčivějších, nebo alespoň nejvíce diskutovaných problémů nejen v Raňárovicích, ale i v sousedních osadách.

Zhruba po půlhodině naší konverzace okolo prošel Kalo se stavebním kolečkem plným jídla a pití. Když Margita zašla dovnitř domu připravovat občerstvení, naskytla se konečně možnost hovořit s Evou i o něčem jiném, než pouze o problémech, které tížily rodinu Kroščenů.

Uběhl necelý rok od doby, kdy jsem s Evou nahrával první interview. Pro Zdravé komunity začala pracovat před dvěma lety, když vyhrála výběrové řízení. To se konalo na obecním úřadě v Raňárovicích, kde uchazeči museli doložit své vzdělání a podstoupit rozhovor. Výběrové řízení pořádali místní sociální pracovníci a lidé ze Zdravých komunit. Formální podmínkou získání práce byla dokončená povinná školní docházka. Z pěti kandidátů byla pouze Eva schopna věrohodně doložit ukončenou základní školu.

Náležitosti k získání práce asistenta osvěty zdraví jsou relativně nízko. Avšak jakkoliv jsou nízko, hlavní podmínka – dokončené základní vzdělání – je bezpochyby vytvořena dle kritérií majority a neodpovídá hodnotám obyvatel romské osady. Lidé z osady proto nemohli delegovat své vlastní zástupce. Představitelé projektu Zdravé komunity si skrze podmínky výběrového řízení vybrali partnera v osadě, který odpovídal jejich vlastním hodnotám.

Jak již bylo řečeno v předchozí kapitole, v Raňárovicích byly dvě hlavní fajty – Kroščenovci a Galánovci. Kroščenů bylo méně a ze stejné fajty pocházela i Eva. Ostatní neúspěšní kandidáti výběrového řízení pocházeli z větší fajty, kde její zvolení vyvolalo nevoli. Eva si stěžovala, že i po dvou letech je kvůli tomu vztah s některými lidmi velmi chladný. Odmítají s ní mluvit a tak je při svých kontrolách nenavštěvuje, neboť to pozbývá smyslu. Jejich chování si vysvětlovala jako podmíněné závisti. Důvod k závisti, který přímo

nezmiňovala Eva, ale například Margita, mohl být, že asistenti jsou za svou práci placeni 370 eur měsíčně. Tím se stávají bohatšími v rámci osady a to může způsobovat různé sociální tlaky. Dle oficiálních zdrojů je na Slovensku odhadovaná míra zaměstnanosti romských mužů 20 % a romských žen pouze 11 % (Úřad vlády SR 2011:24). Eva si velice zakládala na tom, že nebere žádné sociální dávky a živí se sama.

Podobně, jak zde popisují situaci asistentky Evy z Raňárovec, i Benjamin popisoval situaci jiných asistentů, kteří především v počátku své práce – první dva, tři roky – zažívají období, kdy je ostatní lidé z osady pomlouvají kvůli funkci, kterou na sebe vzali. Jakkoliv mohou tedy asistenti zažívat nepochopení ze strany ostatních obyvatel segregovaných osad, jsou pro lidi v osadě o mnoho přijatelnější, než gadžové, či asimilovaní Romové. „Asistenti dělají tu špinavou práci, kterou by gadžové nesvedli, protože mají menší, nebo žádný kontakt s osadou,“ tvrdil Benjamin. Dále poznamenal, že projekt byl často kritizován kvůli poměrně vysoké fluktuaci asistentů. Dle něj ale není zásadní fluktuace, jako spíše sociální trajektorie lidí, kteří program opouští. V některých případech se totiž zvyšuje sociální mobilita a lidé tak z programu odchází za lepším a místo se uvolňuje pro další. Tato rovina byla pro Benjamina velmi podstatná i přesto, že nebyla konceptuálním obsahem projektu. Z jeho výpovědi bylo zřejmé, že oficiální koncept Zdravých komunit, alespoň z hlediska veřejného zdraví, nepovažuje za správný. Tvrdil, že „z hlediska veřejného zdraví je koncept Zdravé komunity zastaralý.“ Důležité a funkční prvky jsou podle něj právě nekonceptuální důsledky celého projektu. Program Zdravé komunity tak jak ho Benjamin poznal, nabízel asistentům šanci experimentovat. Tyto změny však nebyly vynucovány zvenčí. Nikdo asistentům nenařizoval, jak by měli žít: „Změny nejsou podmíněny nějakým tlakem z venku.“ Romští asistenti zůstávají segregovanými Romy. Žijí v osadě, ale jejich životní standard stoupá díky stálému příjmu. Zároveň mají všechny výhody bydlení v osadě – nemusí měnit svůj vzhled, životní styl a pozbývat nezávislost, která je s osadou spojena. Tím vším se asistenti stávají reálnou

inspirací pro ostatní Romy. Přestože toto není oficiálně náplň programu Zdravé komunity, Benjamin to považoval za jeden z nejpodstatnějších rysů.

Kalo se posadil na práh dveří, a zatímco si balil cigaretu, několikrát nás pobídl, abychom se přemístili dovnitř. Tam již bylo připravené občerstvení. Uvnitř jsem s Evou pokračoval v konverzaci o Zdravých komunitách a o práci asistentky v Raňárovicích. Kalo kouřil a Deno ležel na posteli v rohu místnosti, společně s nejmenším Kalovým synem Michaellem. Deno pozoroval Evu, jeho vrásčité čelo bylo sevřené, mračil se a bylo zřejmé, že mu něco vadí. Tvářil jsem se, že nic nevidím a dále hovořil s Evou. Po chvíli se Deno posadil, nevybíravě přerušil hovor a obořil se na Evu. Romsky jí vyčetl, že tu sedí, bere plat a nepracuje. Eva na to přímo neodpověděla. Tiše seděla, a když Deno skončil svůj hlasitý výstup, beze slova odešla do vedlejší místnosti. Tam Kalovi a jeho bratrovi přeměřila krevní tlak. Poté se mi omluvila s tím, že musí ještě navštívit několik dalších lidí v osadě.

O situaci jsem přemýšlel mnohokrát a napadlo mě mnoho interpretací. Hádky a křik (stejně tak jako smích) byly v osadě časté. Často jsem slyšel například o domácím násilí. Na druhou stranu mnoho hádek a křiku i mnohé historky, které se ke mně dostaly, bylo možné interpretovat různě. Nebylo třeba je ihned a automaticky považovat za tak závažné, jak by se mohly jevit. Nejen veřejný prostor, ale i domácnosti často tvořily kulisy velkého divadla. Dobře zahraná hádka se stávala zdrojem emocí, pobavení a mohla být i skutečnou výměnou názorů. Síla a razance formy ale často nemusela odpovídat důležitosti obsahu.

Sílu performance jsem pochopil v jeden červencový večer, kdy zmizel Deno. S jeho zmizením se začala šířit zpráva, že odešel koupit víno do sousední osady, kde ho chtějí zbít. Dramatičnost zprávy se každou chvílí zvyšovala. Odkudsi přicházely nové zprávy, že ho tamější Romové zbyli a drží jako rukojmí. Ženy nařikaly, plakaly a křičely. Margita si téměř rvala vlasy. Muži se začali ozbrojovat kuchyňskými noži a odcházeli do všech stran, přestože

do sousední osady vedla pouze jedna cesta. Tím, že jsem nerozuměl „koncepti divadla“, jsem se stal pro ostatní vítaným hercem, když jsem se snažil ostatní uklidňovat a přemlouval je, aby nože odložili. Po hodině se Deno vrátil a všem muselo být jasné, navzdory tomu, co vyprávěl, že v sousední osadě nebyl a s nikým se tam nepobil. Podobné to bylo s předchozí situací, kdy Deno křičel na Evu. Neodvažoval bych se proto interpretovat sílu jeho slov.

Jakmile Eva odešla, dorazila koordinátorka Denisa. To dopoledne jsem u Kroščenů doma přijímal své vlastní hosty. Denisa zprvu příliš nerozuměla tomu, jaké jsou mé vztahy s Kroščenovými a začala mě chvatně představovat. Margita ji zadržela a řekla, že mě zná již čtyři roky a s úsměvem mířeným na mě dodala, že přeci „patřím k nim“.

Denisa byla koordinátorkou pro asistentku Evu v Raňárovicích a pro dalších deset koordinátorů v širším okolí. Denisa v osadě svou vizáží působila přinejmenším kontrastně. Snad až nepatřičně. Měla obuté boty s vysokým podpatkem, které ladily s jejími zářivě žlutými letními šaty s odvážným rozparkem na boku. Podobně jako ostatní koordinátoři, i ona byla Romka. Jak tvrdil Benjamin, koordinátoři byli Romové, avšak z pohledu Romů z osad to byly spíše gadžové.

Chvíli jsme se bavili před domem, kde se Margita snažila znovu delegovat své problémy stran Dominika, Kalova slepého bratra, na Denisu. Ta ji ujistila, že se na to podívá. V průběhu konverzace přišla paní z protějšího domu a vmísila se do hovoru. Snažila se Denise přednést své problémy s půjčkou. Denisa ji pouze řekla, že s tím nic nezmůže. Podobně jako já před hodinou, kdy se mě taktéž snažila zaangažovat do svého finančního problému.

6.1 Asistenti a dary moci

Museli jsme pospíchat zpět, protože na nás již čekal Alexandr Giňa. Stál vedle svého terénního automobilu obklopen hloučkem místních a něco s nimi domlouval. Jakmile jsme přišli k autu, rozloučil se, všichni jsme nasedli do auta a odjeli na další inspekční návštěvu. Tentokrát do sousední osady Gábovce. Giňa i Denisa se mezi sebou bavili romsky a já jim příliš nerozuměl. I když jim to možné nepřipadalo, dávali mi najevo mé outsiderství.

Všechny mé pozdější výjezdy s Denisou vypadaly podobně. Nazval jsem si je inspekční návštěvy: Pokaždé jsme si udělali kolečko po osadě s tamější asistentkou. Prohlídka byla obvykle komentovaná a zakončená kávou u asistentky doma. Podobné to bylo i v Gábovcích. Místní asistentka připravila bohaté pohoštění sestávající se ze dvou klasických těžkých, mastných romských jídel. Bramborový salát a vepřový řízek. Její dům měl novou žlutou omítku a jeho umístění svědčilo o tom, že obyvatelé mohou v osadě zastávat důležitější postavení. Dům zdí sousedil s domem místního sociálního pracovníka, švagra Johany a přímo před domem stál drobný obchod, nebo spíše malé výdejní okénko s potravinami. Strategickou polohu potvrzoval i fakt, že dům měl nejvýhodnější polohu k hlavní silnici, odkud vedla nejkratší cesta do majoritní vesnice vzdálené necelý kilometr.

S místní asistentkou Johanou jsem po obědě vyrazil na inspekční kolečko, zatímco Giňa s Denisou zůstali v domě, kde jim společnost dělal Johany manžel. Obešli jsme společně osadu, kterou jsem celkem dobře znal z předchozích cest. Nebylo toho proto moc, co mi Johana mohla ukázat. Asi ani příliš nevěděla, nebo spíše nerozuměla, proč tu jsem a co by mi tedy měla ukázat. Byl jsem vždy představen pouze jako stážista, či praktikant.

Připadal jsem si jako návštěvník zoo. Procházeli jsme osadou, dívali se na jednotlivé domy a lidi před nimi nás pozorovali. Občas se k nám připojily děti, nebo Johana někoho pozdravila. Zdejší osada byl zvláštní slepenec zděných domů, několika panelových bytovek a

dřevěných chatrčí všude okolo nich. Na několika místech byly kozy a prý několik lidí chovalo i prasata.

Do naší inspekční procházky se připojil chlapec, kterého jsem znal z doby před dvěma lety, kdy jsem Gábovce navštívil poprvé. Nyní měl podezřele prázdný pohled a jeho oči byly jakoby skleněné. Byl tichý, ale poznával mě. Zdálo se, že jako několik dalších dětí a dospělých v Gábovcích čichá nějaká lepidla, toluen nebo jiné inhalační drogy. Zejména v zadní části osady mohl člověk často narazit na děti s pytlíky u nosu. Inhalování představovalo levný, snadný a nebezpečný prostředek, jak opustit často nepříliš ideální realitu života v romské osadě. Chlapec měl na spánku velký bělavý bolák, který ho dráždil a bolel. Johana chlapce uchopila holýma rukama za hlavu a dvěma prsty stiskla bolák. Vytlačila ohromnou dávku zelenobílého hleny a místo stále chrliklo nový. Podal jsem jí papírový kapesník a ona ho chlapci přiložila na ránu. I tak mohla vypadat práce asistentky zdravotní osvěty.

Hovořili jsme o práci asistentky a bylo zřejmé, že ji Johana vnímala, nebo ji alespoň svými slovy popisovala, podobně jako Eva z Raňárovic, se kterou se dobře znala a nechala ji pozdravovat.

Zdravé komunity tvořily sítě asistentů a koordinátorů, kteří se vzájemně potkávali a spolupracovali. Organizace pořádala školení, na kterých se společně setkávali všichni zaměstnanci. Asistenti a především koordinátoři často zmiňovali večírky, či neoficiální afterparty, které byly se školeními a konferencemi spojené. Symbolický kapitál, který byl se školeními spojen, se mi jevil významný.

Vědění asistentů bylo ve velké míře vytvářeno skrze školení, kterých se každý rok několikrát účastnili. V roce 2015 jich Zdravé komunity uspořádali 24, přičemž se jich při

kumulativním počtu zúčastnilo 1111 účastníků (Zdravé komunity, n. o. 2016b:26).³⁰ Vědění asistentů bylo vytvářeno skrze materiální i nemateriální dary, které měnily jejich myšlení. Asistenti se tak mohli stávat vstřícnějšími vůči představám lidí z projektu Zdravé komunity, zatímco byli trénováni skrze dary. Jak v Eseji o daru tvrdí Maus, dary se musí splácet (1999).

Práce asistentky byla pro Johanu „smyslem života“ a „nemohla bez té práce být“. Tvrdila, že jí bylo docela jedno, jestli místo zdravotní asistentky dostane ona, či někdo jiný. Šlo jí především o to, tvrdila, aby někdo tuto funkci v Gábovcích dostal, a aby se konečně někdo začal zdravím v osadě zabývat.

Jedním z jejích největších dosavadních úspěchů byla organizace plošného očkování všech dětí z osady. Lékařka měla pro tu příležitost dočasnou ordinaci u Johany doma. Druhým velkým úspěchem, o kterém mi ale tehdy Johana nemohla vyprávět, byl porod v osadě. Dočetl jsem se o něm později v článku, který vyšel na webu Zdravých komunit (Zdravé komunity, n. o. 2016a) a byl sdílen i na facebookové stránce Zdravých komunit.³¹ Podle článku Johana pomohla v osadě s celým porodem. Postupovala dle instrukcí záchranářů na telefonu. Děvčátko se narodilo do rodiny, kterou jsem osobně znal. Příběh se šťastným koncem byl na webu Zdravých komunit, dle mého názoru, prezentován velice nešťastným způsobem. Krátký článek obsahoval jméno Johany, jméno rodičky i jméno novorozence včetně jeho váhy a výšky. Zatímco matka dítěte byla téměř bez jakéhokoliv kontextu pomluvena ze zanedbání předporodní péče a nenavštěvování lékaře, Johana byla chválena za její postup při porodu.

Ačkoliv o porodu nevím žádné další podrobnosti a netuším, jakým způsobem je zajištěno mediální oddělení Zdravých komunit, domnívám se, že právě takové zprávy mohou

³⁰ Zároveň asistenti dostávali zpětnou vazbu od svých koordinátorů, případně přímo od experta pro terén Alexandra Gini.

³¹ Konkrétní článek zde nemohu uveřejnit kvůli zachování anonymity svých informantů.

mít své širší důsledky. Jak uvádí Timmer, „antropologové v mnoha situacích zdokumentovali, že „problémové populace“ se nerodí, nýbrž jsou vytvářeny“ (2010:265). Romové jsou dle Timmer právě skupinou s takovou nálepkou a to především kvůli vysokému podílu chudoby, nezaměstnanosti a diskriminaci, která na ně působí (tamtéž). Jedná se o multidimenzionální problém, kde působí mnoho aktérů. Jedním z nich, jak tvrdí Timmer, mohou být neziskové organizace. Ukazuje, jak jsou neziskové organizace zaangažovány v procesu vytváření obrazu romství, „které existuje zcela nezávisle na realitě toho, co znamená být Romem“ (tamtéž).

Timmer tvrdí, že neziskové organizace se nachází v patové situaci. Na jedné straně musí zdůrazňovat utrpení příjemců pomoci, ale na straně druhé tytéž organizace vědí, že tato strategie může být kontraproduktivní (Timmer 2010:265). Timmer používá termín „potřebný subjekt“, kterým označuje vztah neziskových organizací k Romům a Romy samotné v symbolické řeči neziskových organizací. Fassin toto popisuje jako soucit mířený shora dolů – od mocných k slabým, kde slabí jsou konstruováni jako oběti drsného osudu (Fassin 2012:4). Tento vztah částečně problematizuje Timmer, když tvrdí, že neziskové organizace jsou závislé na subjektu pomoc (Timmer 2010:266). Ti, kteří jsou uvnitř diskurzu považováni za mocné, jsou dle Timmer fakticky závislí na slabých a méně mocných. Neziskové organizace vytváří zmíněný „potřebný subjekt“, který může být následně jednoduše identifikován jako zasluhující pomoc (tamtéž). Rétorika potřeby, dle Timmer, ne vždy koresponduje s reálnými potřebami a problémy Romů (tamtéž). „Světy příjemců pomoci,“ píše Ryška, „jsou veřejnosti představovány prostřednictvím příběhů plných utrpení, zneužívání a zanedbané péče“ (2015:227). Neziskové organizace nemohou, nebo nechtějí informovat o skutečných kontextualizovaných problémech příjemců jejich pomoci. Důvody, které vedou k utrpení příjemců, mohou být na strukturální úrovni, která předchází pomoc jako takovou. Komplexní problémy a lidské příběhy jsou i proto zjednodušovány. Humanitární

rétorika není konkrétní, ale spíše pouze vytváří dominantní diskurz utrpení (Timmer 2010:266). Romové se tak stávají, více než čím jiným, humanitárním projektem (tamtéž). A zatímco neziskové organizace nutně potřebují Romy – coby příjemce pomoci –, Romové, v jakkoliv tíživé situaci se nacházejí, dokáží přežít bez pomoci neziskových organizací. Potřebnost tedy nemusí být nutně oboustranná.

Domnívám se, že objektivní reprezentace Romů je nedosažitelná nejen pro rozvojové organizace, ale i pro antropology. Neobjektivnost reprezentace je však podružná, když pomyslíme na možné důsledky reprezentací jako takových. Ty mají logické diskurzivní dopady. Spoluutváří naše uvažování o problémech tím, že často podávají jejich zkratkovitá vysvětlení. Na druhou stranu i samotné projekty mohou mít různé diskurzivní dopady v osadách a v přemýšlení jejich obyvatel. Práce asistenta tak nemusí spočívat jen v osvětě, dohlížení na správné dávkování léků, měření tlaku a dalších klinických opatřeních. Rozvojové projekty jako Zdravé komunity mohou obohacovat vnímání Romů o sobě samých například tím, že dávají naději obyvatelům osad v podobě zájmu o ně samé.

6.2 Asistenti jako vybraná část celku

V Gábovcích jsem měl možnost pořídit rozhovor s Alexandrem Giňou. Ve Zdravých komunitách pracoval na pozici experta pro terén, což znamenalo, že se účastnil i vedení projektu. Měl přehled téměř o všech lokalitách a představoval tak i supervizora koordinátorů. Jeho podněty z lokalit se mohly jednoduše implementovat do politik Zdravých komunit. Domnívám se, že se svou osobní historií, kterou krátce nastiňuji v šesté kapitole a svým úspěšným působením v rozvojovém projektu Zdravé komunity by se Alexandr Giňa dal jednoduše charakterizovat jako romská elita. Při našem rozhovoru, který se odehrál u asistentky Johany doma, mi Alexandr Giňa vyložil některé své názory na působení Zdravých komunit. Jeho názory byly značně odlišné od pohledu medicínského antropologa Benjamin. Zatímco Alexandr Giňa vyzdvihoval především účinky oficiálních politik, například osvětu, Benjamin považoval za důležité nekonceptuální dopady, které popisují dále. Oba se ale shodovali na klíčovém významu působení Romů v projektu. Slovy Alexandra Gini: „To, že konečně Romové pomáhají Romům, to je základ tohoto projektu. Protože to tak vnímají Romové. Je to pro ně zadostiučinění, že konečně Romové dostali šanci pomáhat Romům ve velkém rozsahu.“ Podobně Alexandr Giňa vyzdvihoval i důležitost svého vlastního postavení když tvrdil: „Právě moje pozice jako experta pro terén a člena managementu a vedení je taktéž velkým zadostiučiněním. Za ty roky je to takové zadostiučinění. Romové mohou říct, že tam mají svého člověka.“ Důsledky, ke kterým by měla vést osvěta v osadách, vyjádřil Alexandr Giňa takto: „Cílem projektu je, aby se každý člověk z jakékoliv romské osady do roku 2022 mohl postavit před zrcadlo a tam, když uvidí, že má například žluté bělmo, bude vědět, že má žloutenku.“ Tato výpověď je důležitá pro pochopení rámce, v kterém se rozvojové projekty pohybovaly, a který také vymezoval dosah jejich pomoci lidem v osadách. Přestože bychom mohli za úspěch považovat pouze absolutní vymýcení žloutenky z osad,

tušíme, že takové cíle nejsou realistické. Leží mimo možnosti rozvojového projektu, který není schopný měnit strukturu. Dále se tímto problémem zabývám v osmé a deváté kapitole.

Podobně jako na začátku této kapitoly popisují osobu Alexandra Gini, i mezi asistenty v osadách lze hovořit o jistém druhu elitářství. Ve třech romských osadách a jedné vyloučené lokalitě sestávající se z městské čtvrti obývané téměř výhradně Romy se vesměs vždy jednalo o asistenty, kteří měli v rámci osady nějakým způsobem lepší postavení již předtím, než získali práci ve Zdravých komunitách.³² Výjimkou mohly být snad jediné Raňárovice, kde asistentka Eva měla nad ostatními Romy pouze výhodu prokazatelně dokončené základní školní docházky. Tu mohla využít u výběrového řízení. Tím, že v letech, kdy mají ostatní ženy obvykle mnoho dětí, byla stále bezdětná, se v hierarchii osady naopak stávala jistým způsobem limitována.

Johana z Gábovec byla švagrová místního sociálního pracovníka a již před získáním pozice asistentky obývala dům na nejvýhodnějším místě osady, jak popisují v kapitole 6.1.

V segregované městské čtvrti, kterou jsem navštívil pouze jednou v průběhu svého terénního výzkumu, zastával pozici asistenta člověk, který byl blízkým rodinným příslušníkem člena vedení Zdravých komunit.

V menší osadě, kterou jsem navštívil později, byla asistentkou žena bydlící mimo osadu v klasické majoritní zástavbě. Společně se svým manželem vlastnila zařízený domek a rodinný automobil střední třídy, čímž značně vybočovala z majetkových podmínek tamější romské osady. V osadě nikdy nežila, ačkoliv romsky mluvila plynule. Tvrdila, že má v osadě respekt a lidé skutečně řeší například její připomínky k úklidu veřejného prostranství apod.

³² Nebo alespoň měli zřejmou konkurenční výhodu oproti ostatním lidem v osadě.

7 Intermezzo: Dva příběhy nezamýšlených důsledků

V Raňárovicích je možné velice často slyšet různá vysvětlení a různé hodnotící formulace segregace. V některých případech je segregace vnímána jako silná komplikace znemožňující normální, tzn. gadžovský život.³³ Byl jsem svědkem několika příběhů úsilí, jak opustit život v osadě. Jiní informanti artikulovali segregaci jako pozitivní hodnotu. Mínili tím fakt, že podle nich je život v osadě lepší, než mimo osadu.³⁴ Jedná se o velmi komplikovaný socioekonomický proces spojený mimo jiné s rasismem a historií. Jak tvrdí Gosh (2010:92), existuje mnoho úrovní marginalizace a je jich právě tolik, kolik existuje vzdáleností k centru. Marginalizace je tedy velice relativní pojem. Jakkoliv bychom proto mohli Romy považovat za pouhé oběti systému, nedomnívám se, že by tomu tak bylo. Romové mají svou vlastní schopnost jednání (agency) a jsou právoplatnými aktéry, přestože jejich hlas je v mnoha situacích výrazně slabší například oproti obyvatelům majoritní části obce Raňárovice. Slabší hlas znamená i více prekarizované životy. Malé změny v jejich okolí mohou mít dalekosáhlé důsledky pro jejich životy, jak ukazují na následujících etnografických momentech z mého terénního výzkumu.

Když jsem v létě v roce 2015 přijel do Raňárovic, Kalo nebyl doma. Celý měsíc totiž pracoval a žil v Popradu. Vydal jsem se za ním. Bydlel na okraji města v místě nazývaném Statek, které popisují ve čtvrté kapitole. Starší čtyřpodlažní dům s oprýskanou omítkou byl v minulosti pravděpodobně ubytovnou pro dělníky z místního zemědělského družstva. To nepřežilo ekonomickou transformaci v devadesátých letech a stalo se jen velkou chátrající ruinou. Rozpadající se kravíny a stodoly za domem, kde bydlel Kalo, působily přinejmenším

³³ Mezi „normální“ a „gadžovský“ život nelze vložit rovnítko, ačkoliv v konverzacích, které jsem vedl se svými informátory, to tak často zaznívalo.

³⁴ Často i stejný informant mohl tvrdit, že život mimo osadu je lepší a chvíli potom obhajovat výhody života v osadě. Tímto fenoménem se v mé práci primárně nezabývám, a proto zde této problematice nevěnuji více prostoru.

ošklivě. Kalo obýval jeden z bytů společně s několika dalšími lidmi, včetně své ženy a nejmladšího syna. Dohromady se na bytě obvykle nacházelo deset nebo patnáct lidí. Jak jsem popisoval výše, byt měl tři větší pokoje, kuchyň a koupelnu.

Společně s ostatními jsme vypili lahev hruškovice, kterou jsem přinesl. Dali jsme dohromady trochu peněz a někdo potom přinesl další zásoby. Přestože bylo teprve okolo páté odpoledne, uvnitř se bujaře slavilo a tancovalo. Z reproduktorů napojených na dvd přehrávač zněla hlasitá romská hudba. Na návštěvu přišli další lidé a hlavní místnost se naplnila. Všichni se dobře bavili. I já se bavil a dokonce jsem i tancoval. Vedle sedící Rom to označil za jízdu na kole. Kalo tančil vedle mě se svou ženou. Když skončila písnička, vzal mě pravou rukou za ramena a do ucha mi řekl: „Brachó, já sem tak rád, že si přijel!“ A já odpověděl: „Kalo, to já jsem rád, že tu mohu být.“ Vtom mi začal zvonit mobilní telefon. Nebyl slyšet, ale bylo cítit vibrující kapsu. Podíval jsem se na displej, kde stálo „Děda S.“. Ukázal jsem mobil Kalovi a odešel do kuchyně, abych tam začal hovor. Kuchyně byla stále příliš hlučná, a proto jsem se přesunul na schodiště před bytem. Kalo mě následoval a společně s námi na chodbu vyběhlo několik dětí. Dveře byly otevřené a hluk nás tak pronásledoval i na chodbě. Hovořil jsem s dědou o tom, co dělám na Slovensku a o tom, jak je doma. S dědou jsem si neměl moc co říct a tak, když vteřina ticha přišla do našeho hovoru, řekl: „A o dědovi Duffkovi jsi už slyšel?“ Ve stejnou chvíli, kdy jsem se dozvěděl, že můj druhý děda spadl, vážně se zranil na hlavě a má zlomenou pánev, přišla na schody starší paní, gadžovka a začala na nás křičet a nadávat nám, že máme jít ven. Pod návalem emocí jsem ji okřikl: „Není to jen vaše chodba! Můžeme si tu dělat, co chceme!“ Byla to ode mě velice hloupá reakce. Ona se na mě obořila a začala křičet ještě hlasitěji. Já se tak dozvěděl, že křičím na paní domácí, správkyňu domu. Vyšli jsme konečně ven před dům. Pokračoval jsem v telefonátu, zatímco Kalo se začal znovu hádat s paní domácí a nějakým dalším gadžem, kterého nazýval jménem. Rozloučil jsem se

s dědou a spěchal jsem se omluvit, či alespoň osvětlit situaci na schodišti. Byl jsem zdrcen zprávou z domova, přesto jsem se snažil vše vyjasnit bez dalších emocí.

Paní domácí a vedle ní stojící muž vyhrožovali Kalovi, že na něho následující den zavolají policii, pakliže bude stále přítomen na bytě. Na bytě bydlí už dva měsíce a dle paní domácí je tam ilegálně, podobně jako několik dalších lidí a nemá tam co dělat. Když jsem to vyslechl, snažil jsem se vše vysvětlit a především se omluvit. Děda se zlomenou pánví byl dost silný argument. Kalo mi neustále skákal do řeči. Má omluva byla celkem přijata, avšak vyhrožování policií Kalovi zůstalo. Vše se potom přeneslo zpět do bytu, kde znatelně zamrzla předchozí bujará zábava.

Nejméně tři následující týdny, resp. po zbytek mého terénního výzkumu, se na Statku nezdržoval. Znamenalo to pro něho zásadní překážku. Kopáčské práce, kterými se to léto Kalo živil, neprobíhaly každý den ve stejný čas a na stejném místě. Jak jsem vyrozuměl, koordinace pracovníků probíhala přes člověka, který zajišťoval lidi pro více firem. Domluva s ním byla složitá. Kalo navíc neměl vlastní telefon. Když byl Kalo ve městě, byl práci bliž a jednodušeji si mohl ověřit, zdali ten den práce bude či nikoliv. Mohl místa fyzicky navštívit a nemusel platit dopravu z romské osady do města.

Ryška (2011) hovoří o tzv. každodenních formách angažovanosti. Tímto termínem popisuje „vzájemnou pomoc, projevy obav, péče, náklonnosti či respektu“ mezi antropologem a výzkumnými partnery (2011:33) Angažovanost výzkumníka vytváří důvěru na straně jeho výzkumných partnerů a prohlubuje vzájemný vztah (Ryška 2011:36). Nedělitelnost angažovanosti od terénního výzkumu přináší zmíněná pozitiva, ale i zřejmá negativa a nezamýšlené důsledky (Ryška 2011:42). Antropologovy vstupy do světů jeho informátorů mohou mít nepředvídané dopady podobné tomu z předcházejícího příběhu.

Katedra sociálních věd Univerzity Pardubice pořádala od svého počátku stacionární terénní výzkumy pro své studenty. V roce 2011 přijeli studenti poprvé do romské osady v Raňárovicích. O rok později jsem se k nim připojil i já. Participace byla u každého studenta individuální. Někteří se snažili být nepříliš angažovanými pozorovateli a pobyt pro ně byl jednorázovou záležitostí. Jiní se snažili pomáhat a angažovali se na rozličných úrovních. V následujících letech se do Raňárovic vraceli mimo rámec svých studijních povinností. Mezi lidmi v osadě a studenty se vytvořily zajímavé i déle trvající přátelské vztahy. Bylo zřejmé, že do Raňárovic přinášíme mnoho nového. Je složité, nebo spíše nemožné zpětně určit pozitiva a negativa našeho působení.

V roce 2014 jsme byli pozváni do Raňárovic na křest Kalova nejmladšího syna.³⁵ V průběhu týdne, který jsme v osadě strávili, jsme z různých útržků informací seskládali události, ke kterým došlo v roce 2013 po našem odjezdu. Jedna z našich hlavních informátorek měla neshody s ženou z protějšího domu. Rozepře začaly tak, že vnuk naší informantky měl poměr s vnučkou ženy z protějšího domu. Jemu tehdy bylo patnáct let, jí bylo čtrnáct. Žena vztah neschvalovala, a proto se chtěla pomstít za svou vnučku. Těsně před návratem manžela naší informantky z vězení rozšířila smyšlenou pomluvu. Tvrdila, že naše informantka měla poměr s jedním ze spolužáků. Protože znala chování manžela naší informantky, věděla, že pomluva u něho nezůstane bez odezvy. Když se muž vrátil z vězení, pomluvám uvěřil a manželku drsně zbil. Ta musela být převezena záchrannou službou do nemocnice, kde měla strávit několik dní.

Domácí násilí není v romských osadách zcela ojedinělé. O problému hovoří například *Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020* (2011:37). Jinak řečeno, násilí na ženách v Raňárovicích se může dít i bez vnějšího zásahu pardubických studentů antropologie. Zasahování z vnějšku se ale může stát nezamýšleným impulsem k násilí.

³⁵ Používám zde zapůjčené terénní zápisky Bány Chvojkové, které zde tímto děkuji. Následující příběh nám potvrdili aktéři událostí a místní sociální pracovnice.

Ve dvou předcházejících příbězích ukazuji na příkladech z terénního výzkumu, jaké nezamýšlené důsledky mohou mít vnější zásahy do romských osad.³⁶ Domnívám se, že podobné nezamýšlené důsledky mohou mít i rozvojové projekty. Navzdory tomu, že jsem ani já, ani moji spolužáci nedostali profesionální výcvik, který by měli obdržet pracovníci rozvojových organizací ve snaze předcházet podobným nezamýšleným problémům, snažili jsme se naši pozicionalitu a jednotlivé kroky reflektovat. Na rozdíl od rozvojových organizací jsme ale nedisponovali rozsáhlým rozpočtem a neměli jsme ambice záměrně v osadách vytvářet dlouhodobé změny.

³⁶ Vzhledem k tomu, že segregace romských osad není absolutní a jedná se o pojem relativní, musím upřesnit i výraz „vnější zásahy“ v kontextu působení studentů Katedry sociálních věd Univerzity Pardubice. Studenti (podobně i já sám) se stali, či se v průběhu mohli stávat více či méně součástí osady a světa jejích obyvatel. Právě proto může být termín „vnější zásahy“ zavádějící. Hranice vnějšku a vnitřku, stejně jako segregace a integrace je relativní.

8 Stát, Zdravé komunity a osady

V květnu 2015 navštívil tři osady na Spiši ministr zdravotnictví Viliam Čislák. Jednou z navštívených osad byly i Ráňárovice. Ministr prováděl inspekci osad a asistentů osvěty zdraví. Chtěl vidět, jak projekt Zdravé komunity v terénu funguje.

Ministerský výjezd měl značné mediální pokrytí. Kromě dvou tiskových agentur a dvou internetových deníků byly reportáže i ve vysílání třech celostátních televizních stanic. Na jedné z nich byl i krátký rozhovor s Margitou. Ta byla před kamerami evidentně zaskočena velkou mediální pozorností, která se okolo ní rozpoutala. Několik mikrofónů ji téměř přikrylo obličej a ona potom trochu zmateně pronesla několik vět o projektu Zdravé komunity, respektive o místní asistentce. Zaskočen médií však nebyl ministr Čislák. Svou přítomnost v osadách obratně využil ke své vlastní propagaci a ke sdělení, že vláda se o romské osady stará.

Ačkoliv zájmy a cíle státu, či ministra Čisláka mohly být odlišné od představ aktérů v projektu Zdravé komunity, všem bylo jasné, že je třeba jednat a pokračovat ve stávajícím projektu. Zdravým komunitám se podařilo vytvořit pole, v kterém mohli své zájmy zakotvit nejen lidé ze samotného projektu, ale například právě i ministerstvo zdravotnictví. Jak tvrdí Mosse, úspěch a stabilita projektu vzrůstá s tím, jak vzrůstá množství zájmů, které se shodují na oficiálních interpretacích projektu (Mosse 2005:8–9).

Latour v tomto kontextu hovoří o procesu kontextualizace (2002:142–143). Nazývá tím proces, kdy se projekt stává součástí interview a například i politických projevů. Čas, kdy projekt začíná žít vlastním životem. Procesy kontextualizace probíhají v živé formě, jako jsou například právě projevy představitelů státní správy, ale i ve formě zpráv v tisku, či v televizích. Množením odkazů na projekt ve veřejném prostoru se zvyšuje podvědomí o projektu, který se tak stává známějším a populárnějším.

Popularita projektu a především jeho úspěch, či neúspěch jsou slova, která dle Mosse skrývají skutečné dopady projektů (Mosse 2005:19).

Projekt Zdravé komunity vypomáhal státu vytvářet ve společnosti povědomí, že vláda na romské osady nezapomíná. Ve výroční zprávě za rok 2015 se můžeme dočíst, že „v letech 2013 - 2014 byl projekt financovaný ze státního rozpočtu ve výšce 1486713,31 euro, v letech 2014 – 2015 sumou 2578190,08 euro z prostředků Evropské unie, prostřednictvím Evropského sociálního fondu“ (Zdravé komunity, n. o. 2016b:16). Stát se stavěl do role toho, kdo pomáhá, navzdory tomu, že velká část peněz dorazila z Evropských fondů a stát tyto peníze pouze přerozděloval. Druhou výtku rozvojovým projektům, která je v určité podobě platná i na Slovensku, vyjadřuje citace Jamese Fergusona z jeho výzkumu v Lesothu na tamější rozvojové projekty: „Jeden rozvojář mě požádal o radu, jak by jeho země mohla „pomoci těmto lidem“. Když jsem navrhl, že by jeho vláda mohla zauvažovat o zavedení sankcí proti apartheidu, podrážděně odpověděl: „Ne, ne! Já mám na mysli rozvoj!“ Jediná akceptovaná rada je, jak „dělat rozvoj“ lépe“ (Ferguson 1994b:181). Na jedné straně projekt Zdravé komunity podporovaný státem a mnoho dalších investic státu, které mají pomáhat lidem z romských osad. Na druhé straně existují podrobná data o chování státu vůči Romům v nedávné historii. Například odebírání dětí, či sterilizace romských žen v bývalém Československu (Pavelčíková 2004:49, 50, 116, 127). O péči státu vypovídají i soudobá data jako poměr Romů a neromů ve státních školách³⁷, či počet romských dětí v dětských domovech.³⁸ Podobně

³⁷ Společná zpráva Amnesty International a Evropského centra pro práva Romů vydaná v únoru 2017 upozorňuje na vysokou segregaci romských dětí ve státním vzdělávání na Slovensku. Romské děti jsou často segregovány ve zcela romských školách a třídách (často ve speciálních školách pro děti s lehkým stupněm mentálního postižení) (Amnesty International, European Roma Rights Centre 2017).

³⁸ Výzkum Centra pro výzkum etnicity a kultury (Mikloško et al. 2011:71) uvádí, že v roce 2010 bylo z rodin odebráno 57 % dětí se znaky romské etnické příslušnosti a 44 % dětí bez znaků romské etnické příslušnosti. Nejvyšší procentuální podíl odebraných dětí romského etnika je v Banskobystrickém kraji, kde tvoří 87 %.

lze vnímat i ztížený přístup Romů na trh práce³⁹ a například i zásadní rozdíl v průměrné délce života mezi Romy a neromy, který má řešit právě projekt Zdravé komunity.⁴⁰ Data ukazují, jakým způsobem se stát chová k Romům a hlubší strukturální problémy, kterým romská populace čelí. Zdravé komunity se potom snaží snížit utrpení lidí v romských osadách a zvýšit kvalitu jejich života z prostředků, které dostávají od státu. Ten se na utrpení příjemců pomoci podílí jako perpetuum mobile, které popisuje Žižek (2013:25–26). Zdravé komunity a všichni nositelé tohoto projektu se stali nástrojem státu, který dokáže skrýt sociální nerovnosti a umožňuje jejich reprodukci.

Dary státu, případně Evropské unie, jsou zde logickým vyústěním problémů a mají za cíl oddálení krize, v tomto případě krize sociální. Problém tak nutně netřeba hledat v implementaci pomoci, ale v původní myšlence pomáhat a v zájmech, které se za ní mohou skrývat.

³⁹ Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Romov do roku 2020 tvrdí, že „na základě neoficiálních údajů o nezaměstnanosti romské populace z předcházejícího období je zřejmé, že počet nezaměstnaných Romů ve Slovenské republice systematicky roste a romská populace tvoří výraznou většinu dlouhodobě nezaměstnaných Romů ve Slovenské republice.“

⁴⁰ Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Romov do roku 2020 uvádí, že „průměrná délka života romské populace je výrazně kratší než u majority“ a dále hovoří o rozdílu až 10 let (Úřad vlády SR 2011:35).

9 Experti a expertní vědění

„Na základě dosažených výsledků a na základě ověřených výzkumů jsou terénní aktivity projektu Zdravé komunity první skutečně slibnou intervencí pro řešení zdravotní situace obyvatel osad. [...] Na Slovensku byl projekt ohodnocený 41 nezávislými experty jako druhý nejlepší projekt za rok 2013 (po Atlase rómských komunit) a v zahraničí (Bulharsko, Belgie a další země v Evropě) je z hlediska organizační struktury, financování, spolupracující sítě a transparentnosti hodnocený jako nejlepší funkční projekt vůbec“ (Zdravé komunity, n. o. 2016b:33).⁴¹

Mosse tvrdí, že „všechny projekty začínají jako systémy znaků, textů a jazyka, a že vztah mezi nimi, objekty a událostmi je neurčitý“ (Mosse 2005:157). Dále si vypomáhá přemýšlením Bruna Latoura. Ten na neúspěšném projektu hromadné dopravy Aramis ukazuje, že každý „projekt, v závislosti na informátorovi a období, se může posunout z ideje do reality, nebo z reality do ideje“ (Latour 2002:67–68). Jak poznamenává Mosse, rozvojový projekt obdrží svou realitu právě tehdy, když autorizovaní experti potvrdí, že projekt je udržitelný, dosáhl plánovaných cílů, je replikovatelný apod. Když pověření experti dají negativní hodnocení, projekt svou realitu ztrácí (Mosse 2005:157). Jak tvrdí Latour, „toto je něco, co Platón nepředvídal. [...] V závislosti na událostech se stejný projekt vrací zpět do nebe idejí, nebo se stává více a více pozemskou realitou“ (Latour 2002:68).

Předcházející řádky vybízí k problematice otázce: Kdo a jakým způsobem (a s jakou metodologií) je oprávněný vytvářet vědění o projektu? Jsou to lidé z venku, či zevnitř projektu? Jak tvrdí Phillips a Edwards, experti (kritici, hodnotitelé, recenzenti projektů) se ve svých hodnoceních pohybují pouze v rovině interpretací, kde neexistují žádná jasná měřítka (2000). Vše, co tito experti tvrdí, jsou, dle Phillipse a Edwardse, pouze více či méně

⁴¹ Autoři výroční zprávy bohužel dále nepíší o jaká ocenění a jaké soutěže se mělo jednat.

akceptovatelné příběhy (2000). Jsou to okamžiky sdílené potřeby vytvořit příběhy odpovídající jak požadavkům dárců, tak i potřebám příjemců prostředků. Jejich autoři jsou více či méně tlačeni, navzdory formálnímu naléhání na objektivitu, k tvorbě evaluací ve smyslu sdílených komodit (Phillips, Edwards 2000).

Rozvojové organizace nejsou homogenní entity, ale spíše arény, ve kterých soupeří různé názory, přístupy a ideje (Mosse 2005:103, 104) (Phillips, Edwards 2000:49). Experti vytvářející evaluační analýzy, podobně jako ostatní členové projektu, si s sebou přináší i své historie a názory, kterými dále ovlivňují své expertní výstupy (Phillips, Edwards 2000:50). Podobně jsou evaluace a reporty a následně i celé další rozhodování ovlivněny diskurzy a hierarchiemi organizací, osobními vztahy apod. Popis komplexních realit tedy nelze jednoduše odtrhnout od kontextu, v kterém vzniká (Phillips, Edwards 2000:47). Podobně jako pro sociálního antropologa, ani pro experty vytvářející vědění o rozvojových projektech není pravda něčím, co čeká někde venku, až to bude konečně zdokumentováno (Phillips, Edwards 2000:47).

Jsou to tedy právě experti, kdo legitimizuje humanitární diskurz a koho tak logicky neziskové organizace potřebují (Fassin 2012:6). Expertní vědění vytváří důvěryhodnost rozvojových projektů a spolupráce neziskovek s experty se tak stává nezbytnou pro úspěšnou legitimizaci politik neziskových organizací. V tomto duchu hovoří výroční zpráva projektu Zdravé komunity, kde se uvádí: „Projekt je vysoce hodnocený experty ze Světové zdravotnické organizace, o čemž svědčí případové studie ve dvou sbornících (2010 a 2015).⁴² Zdravé komunity byly prezentovány na celoevropských a celosvětových konferencích všeobecných lékařů (WONCA 2013 /Praha/WONCA Europe 2015 /Istanbul)“ (Zdravé komunity, n. o. 2016b:33).

⁴² Sborník z roku 2015 zmiňují v seznamu literatury (Dodson, Good, Osborne 2014).

Aby experti mohli legitimizovat jednání neziskových organizací, musí legitimizovat své vlastní vědění. Často tak činí skrze univerzitní prostředí. To, jak tvrdí Fassin (Fassin, 2012 str. 6), je, podobně jako mnohé další oblasti společnosti, taktéž v mnoha případech součástí humanitárního diskurzu a může být významnou legitimizující silou humanitarismu.

Různé skupiny, soukromé či veřejné, vytváří své reprezentace světa, které sociální vědy pomáhají autorizovat jednak teoretickou reflexí a jednak prostředky empirického výzkumu, tvrdí Fassin (tamtéž). Vytváří nový pohled na svět, který se, legitimizován vědci a politiky, stává v průběhu času samozřejmým (tamtéž): „Nerovnost je nahrazena exkluzí, nadvláda je transformována v neštěstí, nespravedlnost je vyjádřena jako utrpení, násilí je vykresleno v termínech traumatu“ (tamtéž). Fassin popisuje tzv. „vědeckou literaturu soucitu“ jako nový fenomén psaní vztahujícímu se k tématům „utrpení, traumatu, neštěstí, chudobě a vyloučení“.⁴³

Po dobu svého výzkumu jsem měl možnost spolupracovat s experty a slyšet jejich názory.⁴⁴ Jedním z nich byl medicínský antropolog Benjamin Varga, který se svým expertním vědění podílí na projektu Zdravé komunity.⁴⁵ Osobně jsme se poprvé setkali v létě 2015 v Prešově. Druhý expert, s kterým jsem v průběhu práce na svém výzkumu spolupracoval, se jmenoval Aleš Pintarič. Oba jsou v rámci rozvoje považováni za experty. Zatímco Benjamin participoval v projektu Zdravé komunity a učil na univerzitě, Aleš se zabýval obecnějšími debatami o rozvoji a učil na dvou státních vysokých školách.⁴⁶

⁴³ Rozmach tohoto žánru Fassin datuje především do 90. let 20. století (Fassin 2012:6).

⁴⁴ Expertství těchto expertů jsem si vymezil jejich příslušností ke dvěma pólům vědecké disciplíny, které popisují ve druhé kapitole. Jedná se o zkratku, ke které měly výhody i oba experti. Kvůli anonymizaci obou osob nemohu ukázat jejich antropologickou tvorbu.

⁴⁵ Benjaminovo přemýšlení o rozvoji je založené na konkrétních empirických zkušenostech z prostředí projektu Zdravé komunity. Když před několika lety přišel do projektu, byl velmi kriticky naladěný a měl mnoho pochybností. Očekával, že participace lidí ze segregovaných osad bude „úplná komedie“. Když ale po čase v rámci výzkumu dělal s asistenty rozhovory, byl příjemně překvapen tím, že o práci ve Zdravých komunitách hovořili jako o novém smyslu života: „Ti lidé dostali úplně novou dimenzi v životě – dostali ji v podobě možnosti odstraňovat utrpení někoho dalšího.“

⁴⁶ Benjamin tou dobou působil jako vědecký pracovník na jedné slovenské univerzitě, učil a dodělával doktorát. Aleš měl již doktorát obhájen.

Benjaminův přístup k rozvoji nelze označit jako striktně instrumentální. Když jsme vedli naše rozhovory⁴⁷, nešlo mu v nich o pouhá racionální řešení problémů, jak popisuje Mosse (2005:2), nýbrž naopak o částečné zpochybnění doposud používaných racionálních a velmi schematických řešení a dále i o zcitlivění stávajících systémů. Jak tvrdí Phillips a Edwards, historický vývoj rozvojového paradigmatu a disciplín vázajících se na něj vychází z modernistických teorií založených na racionalismu (2000:48). Dle Benjaminu nadešel právě nyní čas, kdy lze prosazovat změny. Domníval se, že státní struktury jsou unaveny nefunkčními řešeními plně založenými na víře v racionalitu. Začínají se ve velkém dívat do zrcadla: „Státní struktury se začínají dívat do zrcadla a mají méně a méně sebevědomí.“ Tvrdil, že úspěchem je to, že „lidé tam nahoře“ již ví, že nedokážou nic skutečně vytvořit bez kvalitativních a reflexivních metod. Stát podle Benjaminu hledá stále ještě racionální, avšak citlivější řád spravování věcí veřejných. Benjaminův dojem byl, že se hledá nová cesta a to takovým způsobem, jakým se doposud ještě nikdy nehledala. „Přišel čas,“ tvrdil Benjamin, „kdy lze zcitlivět celý systém a zakomponovat antropologické metody do stávajících struktur. Je to právě ten čas, kdy je třeba tento proces katalizovat.“ Otázka, která se zde nabízí, je, zdali mohou jemnější antropologické metody nezaložené pouze na racionálních postupech uspět za předpokladu, že pracují proti podobným strukturálním problémům jako kterékoliv jiné metody v minulosti, se kterými dnešní stav Benjamin srovnával?

Zatímco Benjamin tvrdil, že pomoc konkrétním lidem v konkrétním místě a čase může v důsledku měnit struktury a zastavit reprodukci nerovností, Aleš s tím nesouhlasil a tvrdil, že tímto postupem zůstává problém nevyřešen. Problémy, které se snaží Zdravé komunity řešit, mají podle něho strukturální charakter: „Pokud nemá rozvojový projekt možnost měnit strukturu, nemá tak ani možnost vyřešit problém, který je strukturální.“ Zdravé komunity, ale i rozvojové projekty obecně podle něj nepřichází se změnou struktury a změna, kterou tyto

⁴⁷ Rozhovory jsme vedli v červenci a srpnu 2015. Minulým časem, který užívám v této kapitole, chci vyjádřit, že Benjaminovi názory se vztahují právě k období našich rozhovorů.

projekty mohou způsobit je pouze povrchní. Změna, kterou mohou zapříčinit, se bude týkat pouze konkrétních lidí v konkrétním místě a čase, zatímco struktura a pravidla struktury zůstanou. Důsledkem kosmetických změn, které projekty mohou způsobit, podle Aleše je, že všechno pokračuje dál a lidé mohou žít s představou, že je problém vyřešen. Problém ale zůstává nevyřešen a vyřešen být nemůže, neboť rozvojové projekty, jak tvrdí Aleš, jsou nástrojem systému, který problémy sám způsobuje.

Benjamin tvrdil, že není možné cokoliv změnit skrze kritiky z vnějšku. Pouze skrze seriózní pokusy se vše dá jednoduše ukázat lidem uvnitř struktur. Jakkoliv byl přesvědčen o správnosti svého konání, řekl při našem prvním rozhovoru, že si nemyslí, že to dobře dopadne: „Já si myslím, že se ukáže, že se to nedá. Jen přes seriózní pokusy se to ale dá ukázat většině lidí. Nemyslím si, že většině lidí se to dá ukázat tak, že to jakoby z venku kritizuješ.“ Domníval se, že nelze oslovit lidi, kteří pracují v rozvojových projektech, na ministerstvech, v neziskovkách apod. kritikou zvenčí. Popisoval tyto lidi, jako děti systému, které se pokouší reformovat to, v čem se pohybují. Hyperkritický diskurs, jak Benjamin označoval postoje Aleše Pintariče a několika dalších antropologů⁴⁸, nedokáže lidi uvnitř systémů inspirovat, a proto pro ně nemá žádnou váhu. „Je to nezajímá,“ tvrdil a pokračoval, „pro ty lidi, kteří tomu pomáhají jít dál, to nemá žádný sex appeal.“ Řešením, jak změnit strukturu je podle Benjaminova ve změně zevnitř systému: „Revolučnější a schůdnější cesta je nutit lidi, aby vykazovali činnost tímto směrem s pokusy o zcitlivování systému, protože když těm lidem budeš ukazovat, že když něco děláš, tak to vždy ve výsledku špatně dopadne a budeš říkat „nedělejte nic“, tak to ty lidi budou považovat za příliš absurdní.“

⁴⁸ Kvůli anonymizaci výzkumných partnerů zde záměrně neuvádím ani jména „několika dalších antropologů“.

10 Závěr

„Ale jejich léky neléčí choroby: pouze ji prodlužují. Skutečně, jejich léky jsou součástí choroby.“ (Wilde 1909:7)

Moje práce není kritikou, ani evaluací projektu Zdravé komunity. Podobně jako Mosse (2005), nenabízím řešení, pouze popisuji část stávající situace ve snaze porozumět tomu, jak rozvoj funguje. Na příkladu rozvojového projektu Zdravé komunity jsem rozvinul několik témat komplementárně spojených. Sledoval jsem nesoulady mezi realitou zažívanou výzkumníkem při terénním výzkumu a oficiálními politikami projektu. Klíčové téma Zdravých komunit – participace – jsem použil jako příklad rozporů mezi terénní praxí, oficiálními dokumenty a proklamacemi projektu. Projekt hovořil o asistentech osvěty zdraví jako o partnerech v osadách. Mnou zažívaná realita výzkumníka mi ukázala, že participace měla své trhliny. V několika lokalitách, které jsem navštívil, bylo partnerství uzavřeno s asistenty, které jsem dle svých znalostí terénu a jejich osobních historií radil spíše k elitám romských osad. Na příkladu Raňárovič a tamější asistentky Evy ukazují sociální tlaky, které participace vyvolávala. Společně s důsledky participace v Raňárovičích popisují i způsob výběru partnerů, který neodpovídal hodnotám Romů kvůli podmínce dokončeného základního vzdělání. Představitelé projektu si tak vybírali partnery dle kritérií, která odpovídala jejich vlastním hodnotám.

Tyto empirie jsem propojil dohromady s výpověďmi Benjamina Vargy, mého výzkumného partnera, a zároveň experta, který spolupracoval s projektem Zdravé komunity na dílčích politikách. Experti, s kterými jsem při výzkumu spolupracoval, si přiznané označení expertů zasloužili vědeckou prací a v případě antropologů pak i zkušenostmi z terénu.

Svůj výzkum a projekt Zdravé komunity jsem konzultoval se dvěma experty. Ačkoliv oba zastupovali stejnou disciplínu, každý měl zcela jiný pohled na rozvojovou problematiku. Aleš ze své outsiderské pozice ve vztahu k projektu tvrdil, že Zdravé komunity nemohou dlouhodobě uspět. Argumentoval znalostmi kritické antropologie rozvoje.⁴⁹ Benjamin mnohé argumenty znal a částečně je i bral za platné. Tak si alespoň vysvětluji jeho slova o projektu Zdravé komunity: „Já si myslím, že se ukáže, že se to nedá.“ Navzdory této formulaci trval na tom, že jedinou možnou cestou, jak být v praxi revolučnější je ukázat ostatním expertům, že tomu tak je doopravdy právě skrze rozvojovou činnost v praxi. Pakliže bychom přistoupili na názor obou expertů, že ve výsledku nebude možné skrze rozvojový projekt vytvořit pozitivní změnu a zvýšit kvalitu života lidí v romských osadách, můžeme se ptát, co navzdory tomu vede jednání ostatních expertů angažovat se. Otevírá se celá plejáda možných důvodů. Může se jednat o pouhou nevědomost, jiné intelektuální pochopení, materiální i nemateriální zisk, i o prostou odvahu přijmout zodpovědnost za nezamýšlené důsledky projektů. Klíčové je brát v úvahu humanitární diskurz, v kterém experti své vědění vyvíjí a aplikují. Ten mění společenské vnímání lidského neštěstí, a zároveň motivuje a produkuje nové formy jejich i našeho jednání (Bornstein, Redfield 2010). Jak píše Fassin, emoce předchází smysl dobra, morálnost se odvozuje z emocí a zkušenost empatie předchází skutečný smysl dobra (2012:1). V průběhu svého výzkumu jsem potkal mnoho entusiastických lidí, kteří tvrdě pracovali a pomáhali ve jménu dobra. Byli zapálení a chtěli lidem v osadách pomoci. Dokonce bych mohl použít tvrzení, které se objevovalo ve výpovědích na všech úrovních projektu, že tito lidé dávali do své práce i své srdce. Odkazy na emoce a srdce se ale dostávám do sféry, kterou, jak tvrdí Fassin, nelze považovat za oblast vědeckého bádání (Fassin 2012:244). Pomoc chudým a marginalizovaným bychom neměli považovat za otázku emocí, nýbrž za otázku studia (tamtéž). Výstižně to shrnuje Oscar Wilde ve své nadčasové eseji z druhé poloviny 19. století:

⁴⁹ Hlavní teze antropologie rozvoje aplikují ve své práci.

„Je mnohem snadnější mít sympatii s utrpením, než mít sympatii s myšlenkou.“ (Wilde 1909:7)

Vztah expertního vědění a rozvojových projektů považují především za legitimizační. Experti, jak tvrdí Fassin (2012:6), legitimizují jednání rozvojových organizací a aktualizují diskurz, který v tomto případě Zdravé komunity zároveň formují. Na oplátku dostávají pracovní příležitosti ve stále rostoucím sektoru za situace, kdy se sociálně vědní katedry potýkají s nedostatkem financí a přejímáním principů trhu. Experti, kteří vytvářeli politiky projektu Zdravé komunity, byli nezbytní pro další existenci projektu. Jejich úsilí na zlepšování životů lidí v osadách nechci zpochybňovat. Mohlo být skutečné, podobně jako tomu mohlo být u lidí na všech úrovních projektu.

Projekt žádal mnoho lidské energie a každodenního úsilí. Asistenti a koordinátoři často pracovali nad rámec činností, které po nich byly vyžadovány. Často hovořili o práci přesčas a i navzdory problémům s výplatou mezd, všichni pracovali s plným nasazením.⁵⁰ Pohnutky lidí pomáhat jsou ovlivněny humanitárním diskurzem, který v jednání humanitárních aktérů může skrývat různé více či méně nezamýšlené mocenské implikace.

⁵⁰ Asistenti i koordinátoři si často stěžovali na zpožděnou výplatu mezd. Dle tvrzení experta pro terén Alexandra Gini byl problém na straně státní byrokracie, která měla na starost financování projektu.

11 Bibliografie

Amensty International, European Roma Rights Centre

2017 Lekcia Z Diskriminácie: Segregácia Rómskych Detí v Základnom Vzdelávaní v Slovenskej Republike.

Bornstein, Erica, Peter Redfield, eds.

2010 An Introduction to the Anthropology of Humanitarianism. *In Forces of Compassion: Humanitarianism between Ethics and Politics*. 1. ed. School for Advanced Research Advanced Seminar Series. Santa Fe, NM: SAR Press, School for Advanced Research Press.

Bourgois, Philippe, Jeffrey Schonberg

2009 Righteous Dopefiend. Berkeley: University of California Press.

Cerwonka, Allaine, Liisa Helena Malkki

2007 Improvising Theory: Process and Temporality in Ethnographic Fieldwork. Chicago: University of Chicago Press.

Dodson, Sarity, Suvajee Good, Richard Osborne, eds.

2014 Health Literacy Toolkit for Low and Middle-Income Countries. New Delhi: World Health Organization.

Escobar, Arturo

1984 Discourse and Power in Development: Michel Foucault and the Relevance of His Work to the Third World*. *Alternatives: Global, Local, Political* 10(3): 377–400.

2012 *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*.
Princeton, N.J.; Woodstock: Princeton University Press.

Fassin, Didier

2012 *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. Berkeley: University of
California Press.

Ferguson, James

1994a *The Anti-Politics Machine: “development,” depoliticization, and Bureaucratic Power
in Lesotho*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

1994b *The Anti-Politics machine: “Development” and Bureaucratic Power in Lesotho*. *The
Ecologist* 24(5): 176–181.

Gay Y Blasco, Paloma, Liria De La Cruz Hernández

2012 *Friendship, Anthropology: Friendship, Anthropology*. *Anthropology and Humanism*
37(1): 1–14.

Ghosh, Yasar Abu

2010 *Crediting Recognition: Monetary Transactions of Poor Roma in Tercov*. *In Multi-
Disciplinary Approaches to Romany Studies: Selected Papers from Participants of Central
European University’s Summer Courses 2007-2009*. Michael Stewart, Marton Rovid, eds.
Budapest: Central European University.

Grönfors, Martti

1982 From Scientific Social Science to Responsible Research: The Lesson of the Finnish Gypsies. *Acta Sociologica* 25(3): 249–257.

Jakoubek, Marek

2003 Romské osady - enklávy tradiční společnosti. *In* Romské osady v kulturologické perspektivě. Marek Jakoubek, Ondřej Poduška, eds. Brno: Nakl. Doplněk.

2004 Romové - konec (ne)jednoho mýtu =: *Tractatus culturo(mo)logicus*. Vyd. 1. Praha: Socioklub.

Katedra sociálních věd UPa

2016 Uplatnění Absolventa. Dostupné z: <http://ksv.upce.cz/pro-uchazece/uplatneni-absolventa/> [5. 10. 2016].

Kobes, Tomáš

2009 Nastartovali nás jako motorcky: činnost nevládních organizací při řešení rómské problematiky na východním Slovensku. 1. vyd. Plzeň: Západočeská Univ.

Krausová, Markéta, Marek Jakoubek

2003 Specifika kulturní změny v romských osadách na východním Slovensku. *In* Romské osady v kulturologické perspektivě. Marek Jakoubek, Ondřej Poduška, eds. Brno: Doplněk.

Latour, Bruno

2002 *Aramis, or the Love of Technology*. 4. printing. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press.

Lewis, David

2005 Anthropology and Development : The Uneasy Relationship. LSE Research Online.

Dostupné z: <http://eprints.lse.ac.uk/archive/00000253> [24. 11. 2016].

Mauss, Marcel

1999 Esej o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech. Jiří Našinec, tran. Praha: Sociologické nakladatelství.

Mikloško, Jozef, Monika Miklošková, Emília Bezáková, et al.

2011 Ohrozená Rodina Na Slovensku – Analýza Kontextu Vyňatia Detí Z Prirodzeného Prostredia v Rokoch 2006 Až 2010. Bratislava: Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar, Inštitút ochrany práv dieťaťa a rodiny Fakulty zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave ve spolupráci s Ústredím práce, sociálnych vecí a rodiny.

Mosse, David

2005 Cultivating Development: An Ethnography of Aid Policy and Practice. London: Pluto Press.

Pavelčíková, Nina

2004 Romové v českých zemích v letech 1945-1989. Praha: Úřad Dokumentace a Vyšetřování Zločinů Komunismu.

Phillips, S., R. Edwards

2000 Development, Impact Assessment and the Praise Culture. *Critique of Anthropology* 20(1): 47–66.

Rajak, Dinah

2006 From Practice to Policy. Review of *Cultivating Development* by David Mosse. *Development in Practice* 16(3–4): 378–380.

Ryška, Tomáš

2011 Angažovaná Antropologie: Dar I Jed. *Cargo* 2011(1): 27–47.

2012 Interview with Jeffrey Schonberg. *Cargo - Journal for Cultural and Social Anthropology* 10(1–2): 89–98.

2015 Ztělesněná lež humanitární továrny. *In* Mimo Sever a Jih: rozumět globálním nerovnostem a rozmanitosti. Ondřej Horký-Hluchhář, ed. Str. 207–240. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

Sridhar, Devi

2005 Ethics and Development: Some Concerns with David Mosse's *Cultivating Development*. *Anthropology Today* 21(6): 17–19.

Štatistický úrad Slovenskej republiky

2017 Obyvateľstvo a Migrácia. Dostupné z:

https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/themes/demography/population/indicators!/ut/p/b1/jZDLDoIwEEW_xR-g0xZoWRYMpUKQhyh2Y9AYQiLgwmj8e5G4BbyrmeScxb1IoxLprno2dfVo-q66fX9tn1KmuOtiAdzdE1AsznCYplI5ZACO00BYsP98T4rAZBEAj6QFSgRF5qSUGqD_-

TARAUv-

Bunm3BqvS2uAwTEwx8aUmsNIYXRAes4f642AnydEOKb01tnWB7XzCM8jm4C0FwDAP
2BugRGYqRgHfXtF97YoyneumqRefQAIUW0t/dl4/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/ [20. 2.
2017].

Stewart, Michael

2013 Roma and Gypsy “Ethnicity” as a Subject of Anthropological Inquiry. *Annual Review of Anthropology* 42(1): 415–432.

Timmer, Andria D.

2010 Constructing the “Needy Subject”: NGO Discourses of Roma Need. *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review* 33(2): 264–281.

Úrad vlády SR

2011 Stratégia Slovenskej Republiky Pre Integráciu Rómov Do Roku 2020. Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity. Dostupné z: <http://www.minv.sk/?romske-komunity-uvod>. [1. 3. 2017].

Wilde, Oscar

1909 *Essaie: Lidská Duše Za Socialismu, Přednáška O Anglické Renaissanci, L’envoi, Americké Dojmy*. Knihy dobrých autorů. Praha: Neumannová.

Zdravé komunity, n. o.

2016a Zdravé Komunity. Dostupné z: <http://www.zdravekomunity.sk/sk> [3. 12. 2016].

2016b Výročná Správa Zdravé Komunity, N. O. Za Rok 2015. Dostupné z:
<http://www.zdravekomunity.sk/sk/kategorie-blogu/ine> [3. 1. 2017].

Žižek, Slavoj

2013 Násilí. Praha: Rybka.

2014 Požadujeme Nemožné. Olomouc: Broken Books.